

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Жорова Ірина Ярославівна

УДК 378.046-021.68-051:502(09)

**РОЗВИТОК ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ВЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН
У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ
(1940-і рр. XX – початок XXI ст.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Тернопіль – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Комунальному вищому навчальному закладі «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор
КУЗЬМЕНКО Василь Васильович,
КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»,
завідувач кафедри педагогіки і психології.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
ГРИНЬОВА Марина Вікторівна,
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка, декан природничого факультету;

доктор педагогічних наук, професор
ЗАВГОРОДНЯ Тетяна Костянтинівна,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»,
завідувач кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика;

доктор педагогічних наук, професор
ШОРОБУРА Інна Михайлівна,
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, ректор.

Захист відбудеться 29 травня 2015 р. об 11.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.01 у Тернопільському національному педагогічному університеті ім. Володимира Гнатюка за адресою: зала засідань, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка за адресою: вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

Автореферат розіслано 28 квітня 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Янкович О. І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Глобальні соціокультурні, науково-технічні та економічні перетворення в Україні, зумовлені її інтеграцією у світовий простір, детермінують важливість навчання впродовж життя. За таких умов актуалізується проблема якісної підготовки педагогічних кадрів у цілісній системі неперервної освіти. Саме у ній здійснюється підвищення рівня професіоналізму вчителів, а також задоволення їхніх індивідуальних освітніх потреб.

У контексті сучасних реформ освітньої галузі першорядного значення набуває професійний розвиток учителів природничих дисциплін, оскільки освітня галузь «Природознавство» сприяє формуванню в учнів цілісної природничої картини світу, розвитку міжпредметних компетентностей, наукового мислення. Актуальність теми посилюється у зв'язку з профілізацією освіти за природничим спрямуванням, потребою забезпечення сталого розвитку суспільства.

Здійснення гуманізації змісту освіти, антропоцентричної спрямованості навчання й виховання зумовлюють необхідність пошуку шляхів генезису професіоналізму вчителів природничих дисциплін у системі післядипломної освіти, що означено в державних освітніх документах та законодавчих актах (Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Галузевій концепції розвитку неперервної педагогічної освіти, Концепції профільного навчання в старшій школі, Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти тощо). У контексті реалізації цих нормативно-правових документів сучасна система післядипломної освіти має забезпечити неперервне професійне вдосконалення вчителя природничих дисциплін, здатного здійснювати якісну освітню діяльність за змістовими лініями освітньої галузі «Природознавство».

Актуальність теми дослідження підтверджується наявними в системі післядипломної освіти вчителів природничих дисциплін протиріччями між:

- перманентними змінами в освітній галузі та недостатнім забезпеченням випереджального професійного розвитку вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти;
- соціально детермінованою потребою суспільства у вдосконаленні професійної компетентності педагогів та відсутністю якісної системи науково-методичного супроводу цього процесу;
- потребою створення нових підходів до реалізації природничої освіти в навчальних закладах на основі врахування новітніх досягнень природознавства і традиційних уявлень про генезис живої природи та існуванням стереотипів у формуванні в учнів природничої картини світу;
- необхідністю пошуку продуктивних підходів до професійного розвитку вчителів природничих дисциплін, їхньої самоосвіти та недостатньою обізнаністю освітян із конструктивним історичним досвідом організації післядипломної педагогічної освіти;
- суспільно зумовленою необхідністю реформування системи післядипломної педагогічної

освіти на основі кращого світового досвіду, збереження національної автентичності та незначною кількістю системних історико-педагогічних досліджень із проблем професійного розвитку вчителів різного фаху, у тому числі природничих дисциплін.

Протягом усього періоду розбудови української держави відбувається оновлення змісту, модернізація форм і методів післядипломної освіти як середовища професійного розвитку вчителів, зокрема природничих дисциплін.

Проблеми розвитку професіоналізму педагога завжди привертала увагу науковців і знайшли своє відображення в науковому доробку Л. М. Ахмедзянової, І. Д. Багаєвої, О. О. Бодальова, В. А. Бодрова, М. В. Гриньової, Н. В. Гузій, Г. С. Данилової, С. О. Дружилова, О. А. Дубасенюк, В. І. Загвязинського, І. А. Зязюна, Є. О. Климова, Л. А. Кондрацької, Н. В. Кузьміної, А. К. Маркової, Г. М. Мешко, С. О. Сисоєвої, В. О. Сластьоніна, В. О. Сухомлинського та інших учених.

Питанням професійного розвитку педагогів у системі післядипломної освіти присвячені дослідження вітчизняних і зарубіжних учених, а саме: Є. П. Голобородько, С. І. Змеєва, І. А. Зязюна, А. І. Кузьмінського, О. Я. Мариновської, Н. Г. Протасової, Т. М. Сорочан тощо. Особливості організації післядипломної освіти та діяльності окремих її ланок були предметом наукових пошуків Н. І. Клокар, М. Ю. Красовицького, С. В. Крисюка, Ю. М. Кулюткіна, В. В. Олійника, П. В. Худоминського, Н. М. Чепурної й інших. У цих працях розглядаються як загальнометодологічні, так і технологічні аспекти навчання педагогічних кадрів у системі підвищення кваліфікації.

В українській педагогіці також здійснено низку наукових досліджень щодо підготовки та професійного розвитку вчителів природничих дисциплін (В. В. Оніпко, І. І. Сотніченко, А. В. Степанюк, С. В. Стрижак, О. І. Шиян, О. І. Янкович).

На сучасному етапі значно підвищився інтерес до дослідження проблем історії педагогіки, загальні основи й окремі аспекти якої відображено в працях Л. Д. Березівської, Т. К. Завгородньої, В. П. Кравця, В. В. Кузьменка, С. М. Лободи, Н. В. Слюсаренко, О. В. Сухомлинської, В. М. Чайки, І. М. Шоробури та інших учених.

Конструктивний пошук шляхів розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін у системі післядипломної освіти неможливий без адекватної історико-культурної рефлексії генезису й основних тенденцій його формування у вітчизняній педагогіці, де форми і методи методичної роботи, мета і зміст післядипломної освіти визначалися соціокультурними, економічними й суспільно-політичними детермінантами розвитку суспільства. Проте ретроспективний аналіз показав, що в сучасній українській педагогіці відсутня достатня кількість ґрунтовних історико-педагогічних досліджень, у яких би фундаментально вивчалось питання професійного розвитку вчителів природничих дисциплін у системі післядипломної освіти.

Наявність суперечностей у цій сфері, необхідність збереження національних освітніх

традицій у сучасних умовах модернізації системи післядипломної педагогічної освіти та відсутність історико-педагогічних праць, які б цілісно відображали зміст, форми і методи розвитку педагогічного професіоналізму, зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **«Розвиток професіоналізму вчителів природничих дисциплін у системі післядипломної освіти України (1940-і рр. XX – початок XXI ст.)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» з теми «Теоретико-методологічні основи вдосконалення системи освіти та поліпшення її кадрового забезпечення» (державний реєстраційний номер 0104U010624).

Тему дослідження затверджено вченою радою Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів (нині КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти») (протокол № 4 від 12 жовтня 2010 р.) та узгоджено в Раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 8 від 30 листопада 2010 р.).

Об'єкт дослідження – розвиток професіоналізму вчителів у системі післядипломної освіти.

Предмет дослідження – теорія і практика розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін у системі післядипломної освіти України в 1940-х рр. XX – на початку XXI ст.

Мета дослідження – на основі комплексного ретроспективного аналізу виявити і розкрити генезу розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін у системі післядипломної педагогічної освіти України в 1940-х рр. XX – на початку XXI ст. та визначити основні напрями екстраполяції конструктивного досвіду в сучасну освітню галузь.

Завдання дослідження:

1. Обґрунтувати теоретико-методологічні основи розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін у системі післядипломної освіти.

2. Виокремити періоди та визначити основні тенденції розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін у системі післядипломної освіти в Україні 1940-х рр. XX – початку XXI ст.

3. Виявити чинники розвитку професіоналізму вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти досліджуваного періоду.

4. Систематизувати й узагальнити нормативно-правову базу післядипломної педагогічної освіти щодо розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін у визначених хронологічних межах.

5. Здійснити ретроспективний аналіз змісту, форм і методів розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін у системі післядипломної освіти досліджуваного періоду.

6. Визначити можливості творчого використання історико-педагогічного досвіду розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін в умовах сучасної неперервної освіти, інтеграції країни у світовий освітній простір.

Концепція дослідження ґрунтується на системно-хронологічному підході до розгляду основних детермінант, змісту, форм і методів розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін у системі післядипломної освіти як складного і суперечливого, неперервного і гетерохронного процесу, що відбувається під впливом суспільно-політичних, структурно-організаційних, змістовно-технологічних, галузевих освітніх чинників. Методологічний інструментарій реалізації мети і завдань дослідження становлять положення, які є сутнісно-визначальними домінантами професійного розвитку вчителів у системі післядипломної освіти.

Перше концептуальне положення ґрунтується на визначенні розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін як складової цілісного процесу післядипломної педагогічної освіти, що відбувається в діалектичній єдності загальних методологічних підходів і специфічних вимог, зумовлених змінами у змісті природничої освіти та її цілях. Міждисциплінарний характер проблеми розвитку професіоналізму педагога визначає складність і багатоаспектність дослідження цього соціально-педагогічного феномена в суміжних наукових галузях та методологічних підходах. У площині системного підходу розвиток професіоналізму розглядається як цілісна складноструктурована система; синергетичного – як динамічна система, що підпорядковується нелінійному закону розвитку, з можливістю самоорганізації; особистісно-діяльнісного – як становлення особистості в процесах оволодіння суспільно-історичними формами діяльності та самоорганізації своєї активності; гуманістичного – як визнання самоцінності особистості кожного учасника педагогічного процесу; аксіологічного – як формування певних ціннісних домінант; акмеологічного – як найвищий інтелектуальний, професійний та духовний розвиток; андрагогічного – як визначення провідної ролі вчителя стосовно реалізації власного навчання в курсовий і міжкурсний періоди та самоосвіти; праксеологічного – як розробка й обґрунтування норм ефективної педагогічної діяльності.

Друге концептуальне положення полягає в системному підході до студіювання післядипломної освіти як середовища професійного розвитку педагогів, що є невід’ємною частиною неперервної освіти. Це передбачає розгляд післядипломної освіти як цілісної інституціональної та соціальної системи з характерними для неї інтегративними якостями і взаємопов’язаними компонентами (цілі діяльності, принципи, функції, зміст, організаційні форми і методи роботи тощо).

Третє концептуальне положення визначає функціонування післядипломної освіти як відкритої педагогічної системи, що передбачає взаємозв’язок із соціальним середовищем та зумовлює здатність до саморегулювання й саморозвитку відповідно до потреб суспільства і

професійних запитів педагогів.

Четверте концептуальне положення стосується визначення основних категорій історико-педагогічного аналізу:

- нормативно-правове забезпечення, соціально детерміновані тенденції, що визначали пріоритетні напрями професійного розвитку вчителів природничих дисциплін;
- інституціональна будова системи післядипломної освіти як середовища розвитку педагогічного професіоналізму;
- принципи, зміст, форми і методи шкільної природничої освіти, що визначали складові професіоналізму вчителів хімії, біології, географії й фізики;
- зміст, форми і методи розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін у системі післядипломної освіти.

Компаративний аналіз передбачає порівняння в діахронній площині цілей, змісту, форм і методів професійного вдосконалення вчителів природничих дисциплін на різних етапах розвитку післядипломної освіти.

П'яте концептуальне положення полягає у визначенні на основі системно-історичного підходу тенденцій, принципів і результатів розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін у системі післядипломної освіти в різні історичні періоди та створює інформаційне поле для прогнозування й моделювання професійного розвитку педагогів в умовах інтеграції України в європейський простір.

Методи дослідження. На різних етапах наукового пошуку використано комплекс взаємодоповнювальних методів досліджень: *порівняльний аналіз* (порівняння теоретичних та психолого-педагогічних підходів до розв'язання зазначеної проблеми і визначення поняттєво-категоріального апарату), *системно-історичний* (розгляд історичних передумов оновлення змісту, форм і методів роботи для професійного розвитку вчителів), *хронологічний і діахронний* (дослідження процесу розвитку професіоналізму вчителів та його періодизації); *пошуково-бібліографічний* (систематизація і класифікація філософської, психолого-педагогічної, методичної літератури, архівних матеріалів, документів, періодичної преси з проблем організації професійного розвитку вчителів природничих дисциплін); *критичний аналіз наукової й методичної літератури, практичного досвіду* (вивчення, систематизація та узагальнення вітчизняного досвіду розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін), *емпіричні методи* (опрацювання документів, у яких відображено масову методичну роботу з учителями в різні історичні періоди); *структурно-системний аналіз змісту, форм, методів і засобів навчання* (узагальнення виявлених здобутків та їхня інтерпретація щодо сучасної освіти; аналіз та узагальнення практики навчання в закладах післядипломної педагогічної освіти, окреслення можливостей творчого використання набутого досвіду розвитку професіоналізму вчителів);

компаративний аналіз (порівняння в діахронній площині теорії і практики професійного вдосконалення вчителів природничих дисциплін на різних етапах розвитку післядипломної освіти).

Джерельною базою дослідження є наукові праці та публікації провідних вітчизняних і зарубіжних учених середини ХХ – початку ХХІ століття (монографії, рукописи дисертацій, автореферати, підручники, навчальні й методичні посібники, статті); законодавчі та нормативні акти, статистичні звіти, матеріали з'їздів, конференцій, нарад із народної освіти, навчальні плани, навчальна література досліджуваного періоду; матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (Ф. 166), Державного архіву Херсонської області (Ф. Р-2239, Ф. Р-2419), архівних фондів КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» (звіти, довідки, накази, бюлетені передового педагогічного досвіду, матеріали регіональних експериментів із професійного розвитку вчителів); Державної науково-педагогічної бібліотеки ім. В. О. Сухомлинського і бібліотеки Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України; документи офіційного характеру (законодавчі й нормативні акти, звіти та інструктивно-методичні матеріали педагогічних з'їздів, конференцій), у яких висвітлювалися теоретичні, науково-методичні і практичні питання перепідготовки вчителів у післядипломній освіті; Інтернет-ресурси.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 40-і роки ХХ – початок ХХІ століття. Нижня межа визначається здійсненням концептуального впорядкування системи підвищення кваліфікації, яке було задекларовано в постанові народного комісаріату УРСР «Про організацію обласних інститутів удосконалення вчителів» (1940 р.), та кардинальним оновленням змісту природничої освіти відповідно до рішень сесії Всесоюзної Академії сільськогосподарських наук ім. В. І. Леніна (1948 р.). Верхня межа (початок ХХІ століття) пов'язана зі зміною тенденцій та пріоритетних напрямів професійного розвитку педагогів у системі післядипломної освіти, яка зумовлена інтеграцією в європейський освітній простір та характеризується пошуком нової парадигми післядипломної освіти, оновленням змісту й модернізацією форм і методів розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в комплексному і системному дослідженні проблеми розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін в теорії і практиці післядипломної педагогічної освіти України. *Уперше* це питання розглядається в історико-педагогічному вимірі з обґрунтуванням теоретико-методологічних основ удосконалення професійної майстерності, генези детермінант, змісту, форм і методів роботи з вчителями природничих дисциплін у системі післядипломної освіти, вивченням сучасного стану змістово-технологічного супроводу підвищення їхньої професійної компетентності та визначенням перспектив реалізації конструктивного досвіду.

Сутність наукової новизни полягає також у тому, що *вперше*:

– виявлено й обґрунтовано періоди розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін у системі післядипломної освіти України в 40-х роках ХХ – на початку ХХІ століття: I період (1940–1958 рр.) – організаційно-пошуковий (перший субперіод – 1940–1948 рр.; другий субперіод – 1949–1958 рр.); II період (1959–1967 рр.) – адаптаційно-політехнічний; III період (1968–1990 рр.) – реформаторсько-новаторський (перший субперіод – 1968–1974 рр.; другий субперіод – 1975–1983 рр.; третій субперіод – 1984–1990 рр.); IV період (1991–2014 рр.) – технологічно-творчий (перший субперіод – 1991–2000 рр.; другий субперіод – 2001–2014 рр.); з’ясовано їх основні тенденції;

– визначено суспільно-політичні (соціальні, економічні, культурні, освітні), структурно-організаційні (структура системи післядипломної освіти та порядок її організації), галузеві освітні (принципи, зміст, форми і методи шкільної природничої освіти), змістовно-технологічні (зміст, форми і методи професійного розвитку педагогів) чинники розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін у системі післядипломної освіти України у визначених хронологічних межах;

– розкрито конструктивний (забезпечення неперервності післядипломної освіти шляхом поєднання курсового й міжкурсового періодів і самоосвіти, розширення інформаційного простору, варіативність змісту навчання, запровадження інноваційних освітніх технологій) та деструктивний (ідеологізація освіти, регламентація змісту післядипломної освіти, відсутність варіативних моделей професійного розвитку вчителів і стандартів якості післядипломної педагогічної освіти) вплив означених чинників на розвиток професіоналізму вчителів природничих дисциплін у досліджуваній період;

– конкретизовано особливості змісту (ідеологічна, методична, технологічна, психолого-педагогічна підготовка), форм (курси, лекторії, семінари, конференції, школи передового педагогічного досвіду, опорні школи, предметні комісії, самоосвіта) і методів (репродуктивні, проблемно-пошукові, творчі) професійного розвитку вчителів природничих дисциплін;

– актуалізовано можливості творчого використання історико-педагогічного досвіду в системі післядипломної освіти України (розроблення варіативних програм неперервного професійного розвитку вчителів природничих дисциплін; формування змісту післядипломної освіти на основі державних пріоритетів розвитку шкільної природничої освіти, суспільного замовлення та індивідуальних освітніх потреб педагогів; імплементація в національну систему післядипломної освіти конструктивного світового досвіду науково-методичного супроводу професійного розвитку вчителів; розбудова інформаційного освітнього простору; створення внутрішньої й зовнішньої системи забезпечення якості післядипломної освіти).

Уточнено понятійно-категоріальний апарат щодо розвитку професіоналізму учителів

природничих дисциплін («професіоналізм вчителів природничих дисциплін», «розвиток професіоналізму вчителів природничих дисциплін», «післядипломна освіта»); внесок вітчизняних учених і педагогів у досліджуваний процес.

Подальшого розвитку набули: систематизація й узагальнення нормативно-правової бази післядипломної педагогічної освіти щодо організаційних та змістовно-технологічних особливостей розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін (закони, положення, постанови, накази); систематизація структурних компонентів професіоналізму вчителя природничих дисциплін (професіоналізм особистості, професійна компетентність, педагогічна майстерність і творчість), змістове наповнення яких визначається особливостями викладання природничих дисциплін.

До наукового обігу введено маловідомі й невідомі архівні документи, історичні факти, відомості про організаційні форми, зміст і процес розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін у системі післядипломної освіти України досліджуваного періоду.

Практичне значення полягає в розробці спецкурсів «Розвиток професіоналізму педагогів у системі післядипломної освіти», «Теорія і практика професійного розвитку вчителів природничих дисциплін у системі післядипломної освіти другої половини ХХ – початку ХХІ століття»; укладанні до них програм та навчального посібника «Зміст, форми і методи професійного розвитку вчителів у системі післядипломної освіти України: історико-педагогічна ретроспектива», що використовуються в процесі курсової підготовки, у міжкурсний період і самоосвіті вчителів природничих дисциплін.

Матеріали дослідження також можуть застосовуватися під час професійної підготовки майбутніх учителів фізики, біології, хімії та астрономії при викладанні курсів із професійної педагогіки, історії педагогіки, порівняльної педагогіки.

Теоретичні положення й висновки історико-педагогічного дослідження можуть бути використані під час розроблення концепцій і регіональних програм професійного розвитку вчителів природничих дисциплін. Систематизований та узагальнений фактологічний матеріал додатків може слугувати інформаційним джерелом для подальших наукових розвідок із питань післядипломної педагогічної та шкільної природничої освіти.

Основні результати дослідження **впроваджено** в навчальний процес Житомирського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (акт про впровадження № 1-438 від 25.12.2014 р.), Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (акт про впровадження № 01-16/1431 від 08.12.2014 р.), КЗ «Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» (акт про впровадження № 748 від 10.12.2014 р.), Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області (акт про впровадження № 2/4-814 від 11.12.2014 р.), Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського

(акт про впровадження № 261 від 09.12.2014 р.), КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» (акт про впровадження № 01-23/644 від 08.12.2014 р.).

Особистий внесок здобувача в опублікованих зі співавторами наукових працях: [2] – теоретико-методологічні засади розвитку професіоналізму педагога в системі післядипломної освіти, [3] – професійний розвиток педагога в системі післядипломної освіти в 40-60-х роках ХХ століття, [22] – аналіз та обґрунтування нормативно-правових і змістовно-технологічних чинників розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін.

Дисертація є самостійною науковою роботою, що містить результати дослідження, отримані автором одноосібно.

Апробація результатів дослідження. Основні матеріали й висновки було представлено автором на *Міжнародних* науково-практичних конференціях і семінарах: «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія досвід, проблеми» (Вінниця, 2010, 2012), «Технології управління освітніми закладами» (Полтава, 2011), «Ціннісні пріоритети освіти: виклики ХХІ століття» (Луганськ, 2011), «Інноваційні процеси в освітньому просторі: доступність, ефективність, якість» (Луганськ-Москва, 2012), «Психолого-педагогічний супровід фахової підготовки та підвищення кваліфікації особистості в умовах трансформації освіти» (Київ, 2012), «Інновації як чинник суспільного розвитку: теорія і практика» (Суми, 2012), «Інноваційні технології у професійному розвитку педагогічних працівників та керівників закладів освіти» (Біла Церква, 2012), «Педагогические основы становления субъектности в образовательном пространстве: проблема, поиск, решение» (Биробиджан, 2012), «Шуйская сессия студентов, аспирантов, педагогов, молодых учёных» (Шуя, 2013, 2014), «Психолого-педагогічні засади діяльності фахівця: історія, теорія, практика» (Херсон, 2013), «Модернизация системы непрерывного образования» (Махачкала, 2013), «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: розвиток творчої особистості» (Кіровоград-Павлиш, 2013), «Инновационная деятельность в образовании» (Москва-Пушкино, 2013), «Управління післядипломною освітою: реалії, тенденції, перспективи» (Херсон, 2013), «Международный научно-образовательный форум Хэйлуцзян – Приамурье» (Биробиджан, 2013), «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: вчимося толерантності» (Миколаїв, 2014), «Психолого-педагогічні засади діяльності вчителя: історія, теорія, практика» (Херсон, 2014); *Всеукраїнських* науково-практичних конференціях, семінарах, педагогічних читаннях, засіданнях круглих столів: «Компетентнісний підхід в управлінні закладом освіти» (Херсон, 2010), «Перспективні інновації у підготовці педагогічних та інженерних кадрів: теорія, методологія, досвід» (Херсон, 2010), «Проектна та конструкторсько-технологічна підготовка майбутніх фахівців інженерного та педагогічного напрямів» (Херсон, 2011), «Формування та розвиток професійної компетентності сучасного педагога в системі неперервної освіти» (Миколаїв, 2011) «Проблеми розвитку

післядипломної педагогічної освіти у сучасному суспільстві» (Херсон, 2011), «Психолого-педагогічні засади діяльності вчителя: історія, теорія, практика» (Херсон, 2011, 2012), «Організація виховної роботи з учнівською та студентською молоддю: досвід та перспективи» (Херсон, 2011), «Виховання громадянина-патріота в педагогіці В. О. Сухомлинського та сучасній освітній практиці» (Кіровоград-Павлиш, 2012), «Проблеми технологічної освіти в сучасних умовах» (Чернігів, 2012), «Формування змісту післядипломної освіти педагогів на основі компетентнісного підходу» (Луганськ, 2012), «Державно-громадське управління сучасним закладом освіти» (Херсон, 2012), «Ян Амос Коменський – великий педагог минулого (до 420-річчя від дня народження)» (Херсон, 2012), «Наукові та методичні основи професійного розвитку педагогів у післядипломній освіті регіону» (Луганськ, 2013), «Історико-педагогічні дослідження в Україні: сучасний стан та тенденції» (Хмельницький, 2013), «Джерельна та історіографічна основа сучасних історико-педагогічних досліджень» (Хмельницький, 2013), «Теоретико-методологічні засади управління навчальним закладом: управління інноваційними змінами» (Херсон, 2013), «Педагогіка К. Д. Ушинського: історія і сьогодення» (Херсон, 2014), «Теоретико-методологічні засади управління навчальним закладом: управління розвитком особистості дитини та педагога» (Херсон, 2014), «Актуальні проблеми сучасних історико-педагогічних досліджень шкільної освіти» (Київ, 2014), «Науково-методологічні засади державної стратегії розвитку післядипломної освіти в Україні: європейський контекст» (Рівне, 2014); *регіональних та міжвузівських науково-практичних конференціях і семінарах*: «Психолого-педагогічні засади діяльності вчителя: історія, теорія, практика» (Херсон, 2010), «Державно-громадське управління сучасним закладом освіти» (Херсон, 2010), «Вірний науковій істині (до 115-річчя з дня народження Л. С. Виготського)» (Херсон, 2011), «Організаційно-педагогічні засади моделей розвитку сільських загальноосвітніх навчальних закладів» (Івано-Франківськ, 2011), «Державно-громадське управління сучасним закладом освіти» (Херсон, 2011), «Педагогічна спадщина А. С. Макаренка та В. О. Сухомлинського: історія та сучасність» (Херсон, 2013).

Публікації. Основні теоретичні положення дисертації відображено в 65 публікаціях, з них: 1 одноосібна та 2 колективні монографії, 1 навчальний посібник, 2 програми спецкурсів, 23 статті у фахових виданнях України, 13 статей у міжнародних виданнях (з них 7 – у періодичних виданнях), 3 статті в науково-методичних збірниках, 20 матеріалів і тез науково-практичних конференцій.

Кандидатську дисертацію на тему «Формування професійних здібностей майбутніх кваліфікованих робітників сфери обслуговування у професійно-технічних навчальних закладах» (спеціальність 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти) було захищено у 2007 році. Її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів та висновків, списку використаних джерел (600 найменувань, з них 110 – архівні матеріали), 25 додатків. Загальний

обсяг дисертації становить 540 сторінок. Основний текст викладено на 371 сторінці. Робота містить 18 таблиць, 15 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, аргументовано його хронологічні межі; визначено об'єкт, предмет, мету, завдання роботи; представлено концепцію й методи дослідження; розкрито наукову новизну, практичне значення отриманих результатів; наведено відомості про їх апробацію та впровадження.

У першому розділі «**Теоретико-методологічні засади дослідження**» здійснено структурно-функціональний аналіз системи післядипломної педагогічної освіти; розглянуто професіоналізм учителів природничих дисциплін як психолого-педагогічну категорію; представлено теоретико-методологічні засади системи розвитку педагогічного професіоналізму та проаналізовано історико-педагогічні дослідження з означеного питання.

Враховуючи, що у ключовому понятті дослідження «розвиток професіоналізму вчителів природничих дисциплін» збігаються поняттєві групи «професійний розвиток вчителя», «післядипломна педагогічна освіта», «природничі дисципліни», у процесі дослідження комплексно вивчено, осмислено на теоретичному рівні та проаналізовано такі групи праць: з питань становлення освіти й педагогічної думки в Україні та її регіонах; з історії розвитку післядипломної педагогічної освіти; з історії розвитку природничої освіти; з проблем підготовки і професійного розвитку вчителів природничих дисциплін; спадщина видатних педагогів, діяльність яких спрямовувалася на розвиток професіоналізму вчителів; результати сучасних наукових досліджень з проблем професійного розвитку вчителів природничих дисциплін у середовищі післядипломної педагогічної освіти.

Проблемно-тематичний і хронологічний підходи до систематизації опрацьованої інформаційної бази засвідчили, що проблеми професійного розвитку вчителів природничих дисциплін у системі післядипломної освіти в історико-педагогічних дослідженнях та сучасних наукових працях розглядаються побіжно, переважно без урахування специфіки викладання освітньої галузі «Природознавство». З'ясовано, що окремі питання професійної підготовки вчителів природничих дисциплін були проаналізовані у працях М. В. Гриньової, В. В. Оніпко, І. І. Сотніченко, С. В. Стрижак, О. І. Шиян, О. І. Янкович.

У процесі дослідження виявлено, що результати студіювання змісту поняття «професіоналізм педагога» представлені в науковому доробку Л. М. Ахмедзянової, І. Д. Багаєвої, О. О. Бодальова, В. А. Бодрова, Н. В. Гузій, Г. С. Данилової, С. О. Дружилова, О. А. Дубасенюк, В. І. Загвязинського, І. А. Зязюна, Є. О. Климова, Н. В. Кузьміної, А. К. Маркової, С. О. Сисоєвої, В. О. Сластьоніна, В. О. Сухомлинського та інших учених. Незважаючи на певну розбіжність у

поглядах науковців щодо розуміння змісту поняття «професіоналізм педагога», його структури, різних підходів до розвитку професіоналізму вчителя, спільною є думка, що професіоналізм педагога є інтегративною якістю особистості, яка зароджується на рівні внутрішніх умов (особистісного потенціалу людини) і набуває ознак професіоналізму в процесі спеціального зовнішнього впливу (педагогічної діяльності).

На основі аналізу наукових досліджень у дисертації професіоналізм учителів природничих дисциплін трактуємо як інтегративну якість особистості, що характеризується високими морально-духовними якостями, акмеологічною позицією, природничо-науковою культурою, педагогічною технікою, професійною компетентністю, які екстеріоризуються у творчій педагогічній діяльності та забезпечують формування в учнів природничо-наукової, ключових і міжпредметних компетентностей.

Особливості педагогічної діяльності вчителів природничих дисциплін зумовлюють специфіку змістового наповнення професіоналізму педагога з урахуванням предмета викладання: високий рівень природничо-наукової культури, ґрунтовні теоретичні знання з предмета і суміжних дисциплін, високий рівень сформованості дослідницьких навичок; уміння адаптувати природничо-наукові знання та вміння до цілей і завдань шкільної освіти; психологічна й методична готовність до роботи в полі- й міждисциплінарних галузях знань.

У процесі дослідження визначено, що, зважаючи на багатовекторність педагогічної діяльності, розвиток професіоналізму вчителів природничих дисциплін є системним і неперервним процесом здійснення різної за масштабністю й характером освітньої діяльності, науково-методичних заходів та самоосвіти в контексті взаємозалежних зовнішніх (суспільно-політичні, соціально-економічні, науково-освітні) і внутрішніх (акмеологічна позиція, професійні запити) чинників на процесуальному (організаційний) та змістовому (фаховий) рівнях.

Аналіз науково-методичних джерел дає змогу зробити висновок, що система післядипломної освіти є середовищем, у якому відбуваються розвиток особистості педагогів, реалізація їх духовного потенціалу, збагачення професійного й індивідуального досвіду, поглиблення знань, удосконалення вмінь і навичок, неперервне професійне вдосконалення вчителів тощо.

Система післядипломної освіти педагогів є впорядкованою сукупністю навчальних закладів та методичних установ, що забезпечують організаційну й змістову єдність професійного розвитку педагогічних працівників. Кожен з елементів системи післядипломної педагогічної освіти має свою мету, яка визначає специфіку його функціонування, особливості змісту, форм і методів навчання. Але водночас мета кожного елемента спрямована на виконання загальної мети післядипломної освіти – збагачення професійної й загальної культури педагога, що є системоутворюючим чинником. Визначення професійного розвитку педагога як загальної мети післядипломної освіти, на думку Н. Г. Протасової, зумовлює виокремлення наскрізних

компонентів такої системи: загальнокультурний (загальноосвітній), фахово-кваліфікаційний та функціональний розвиток.

Конструктивний пошук шляхів розвитку професіоналізму вчителя в системі післядипломної освіти неможливий без адекватної історико-культурної рефлексії генезису й основних тенденцій його формування у вітчизняній педагогіці ХХ–ХХІ століть, де форми і методи методичної роботи, мета і зміст післядипломної освіти визначалися соціокультурними, економічними та суспільно-політичними детермінантами розвитку суспільства. Цілісний і системний аналіз розвитку неперервної педагогічної освіти у вітчизняній педагогіці другої половини ХХ століття створює сприятливі передумови для вирішення цього актуального завдання.

Історико-педагогічні дослідження системи післядипломної освіти базуються на аналізі соціальних запитів, загальних тенденцій розвитку освіти, виявленні загального й особливого на основі вивчення цілей та змісту підвищення кваліфікації; організаційних форм і методів роботи з педагогами; адміністративних, навчально-матеріальних, науково-методичних чинників; результатів діяльності в конкретних історичних умовах.

Спираючись на періодизацію становлення й розвитку післядипломної освіти педагогічних кадрів в Україні (С. В. Крисюк), ураховуючи характерні тенденції розвитку післядипломної освіти вчителів природничих предметів західного регіону України (О. І. Шиян), на основі системного концептуально-цілісного аналізу еволюції змісту, організаційних форм, наукових основ розвитку післядипломної педагогічної освіти (А. І. Кузьмінський), виокремлюємо в історії розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін у системі післядипломної освіти України в 40-х роках ХХ – на початку ХХІ століття чотири періоди: I період (1940–1958 рр.) – організаційно-пошуковий (перший субперіод – 1940–1948 рр.; другий субперіод – 1949–1958 рр.); II період (1959–1967 рр.) – адаптаційно-політехнічний; III період (1968–1990 рр.) – реформаторсько-новаторський (перший субперіод – 1968–1974 рр.; другий субперіод – 1975–1983 рр.; третій субперіод – 1984–1990 рр.); IV період (1991–2014 рр.) – технологічно-творчий (перший субперіод – 1991–2000 рр.; другий субперіод – 2001–2014 рр.). Установлено, що кожен із них має чіткі хронологічні межі, що зумовлено низкою суспільно-політичних, структурно-організаційних, галузевих освітніх і змістовно-технологічних чинників (табл. 1), а також засвідчує поступову еволюцію змісту, форм і методів професійного розвитку вчителів природничих дисциплін у системі післядипломної освіти України, постійне оновлення детермінант та її мети.

У другому розділі **«Суперечливість тенденцій розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін у системі підвищення кваліфікації (1940–1958 рр.)»** проаналізовано законодавчі документи, що визначали пріоритетні напрями професійного розвитку педагогів; розглянуто зміст, форми і методи розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін у системі підвищення кваліфікації в умовах оновлення змісту та цілей шкільної природничої освіти; охарактеризовано формування ідейно-комуністичного світогляду вчителів природничих дисциплін.

**Тенденції розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін
у системі післядипломної освіти України
в 40-х рр. ХХ – на початку ХХІ століття**

Періоди	Чинники, що зумовлюють тенденції розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін			
	суспільно-політичні	структурно-організаційні	галузеві освітні	змістовно-технологічні
I період (1940 – 1958 рр.)	Формування діалектико-матеріалістичного світогляду.	Створення обл.ІУВ; ліквідація райпедкабінетів; відсутність взаємоузгодженої роботи між різними ланками методичної роботи.	Запровадження загальнообов'язкової семирічної освіти; оновлення змісту природничої освіти (біологія), запровадження нової програми з біології.	Гіперболізація ідеологічно-виховного компонента; використання ретрансляційних методів роботи з учителями.
II період (1959 – 1967 рр.)	Формування комуністичного світогляду; денационалізація освіти; розвиток та хімізація сільського господарства.	Відновлення роботи райпедкабінетів; організація роботи опорних шкіл, шкіл передового педагогічного досвіду.	Запровадження загальнообов'язкової десятирічної освіти і політехнічного навчання; оновлення змісту біологічної та хімічної освіти; запровадження кабінетної системи, програмованого навчання, ТЗН; створення пришкільних сільськогосподарських ділянок; посилення дослідницького компонента в дисциплінах природничого циклу.	Регламентация змісту післядипломної освіти; пріоритетність ідеологічно-виховного й атеїстичного компонентів у змісті методичної роботи з учителями; політехнізація змісту післядипломної освіти; диференційований підхід; урізноманітнення форм і методів роботи з педагогами; підвищення ролі самоосвітньої роботи.
III період (1968 – 1990 рр.)	Науково-технічний прогрес; формування політичної свідомості та наукового світогляду; реформування освіти; розвиток новаторства.	Запровадження неперервної післядипломної освіти; атестація вчителів; запровадження наукової організації праці учасників навчально-виховного процесу.	Інтенсифікація навчально-виховного процесу; перехід шкіл на нові програми; запровадження факультативних занять з природничих дисциплін; реалізація міжпредметних зв'язків; диференціація навчання та поглибленого вивчення основ наук.	Формування нової методології педагогічної діяльності на основі наукового підходу; самоосвіта з акцентом на дослідницькій діяльності; раціоналізація позаурочної роботи вчителя; організація методичної роботи на діагностичній основі.
IV період (1991 – 2014 рр.)	Демократизація, націоналізація й інформатизація освіти; інтеграція у світовий освітній простір.	Децентралізація та диверсифікація структури закладів післядипломної педагогічної освіти; створення творчих дослідницьких груп педагогів (авторські творчі майстерні, творчі групи); створення віртуальних педагогічних спільнот.	Варіативний підхід до змісту природничої освіти; запровадження інформаційно-комунікаційних технологій, профільного навчання; формування в учнів природничо-наукових уявлень про навколишній світ; посилення гуманістичного спрямування природничої освіти.	Варіативність змісту програм професійного розвитку вчителів природничих дисциплін; запровадження дистанційного навчання, нових освітніх технологій; модернізація форм роботи з педагогами в міжкурсний період.

У процесі дослідження виявлено, що розвиток системи народної освіти, зокрема підвищення кваліфікації педагогічних працівників як її ланки, у 40–50-ті роки перебував у прямій залежності від суспільно-політичних та економічних змін, які відбувалися в країні. Тенденції розвитку системи освіти засвідчують, що довгий час вона ґрунтувалася на зовнішніх чинниках (п'ятирічних планах, з'їздах компартії УРСР та СРСР, постановах компартії та уряду радянської держави).

На початку 40-х років ХХ століття основною рисою педагога-професіонала, у тому числі і природничих дисциплін, було моральне обличчя радянського вчителя, особистість якого формувалася під впливом марксистсько-ленінських ідей, а діалектико-матеріалістичний світогляд був в основі розв'язання питань навчання і виховання. Серед якостей особистості вчителя-професіонала в цей період виділяється палкий радянський патріотизм, високе почуття відповідальності за доручену справу, життєвий оптимізм.

Підкреслюючи важливість означених складових професіоналізму, наголошувалося, що вони перебувають у прямій залежності від основних рис світогляду педагога та його комуністичної спрямованості. Таким чином, провідною складовою професіоналізму вчителя визначався марксистсько-ленінський світогляд. З огляду на це навчально-методична робота з педагогами передбачала відповідне ідейно-комуністичне змістове наповнення.

Основними завданнями, що стояли перед інститутами, було проведення заходів з удосконалення кваліфікації вчителів; вивчення, узагальнення й розповсюдження досвіду навчально-виховної роботи кращих педагогів; вивчення організації методичної роботи райпедкабінетів, кущових і районних методичних об'єднань вчителів, їх консультування; допомога кращим учителям у підготовці до наукової діяльності. На жаль, здобутки, отримані за рік роботи інститутів удосконалення вчителів, та поступальний рух їх розвитку уповільнилися під час Великої Вітчизняної війни.

У повоєнні роки в умовах прискорення науково-технічного і соціального прогресу більш яскраво виявлявся зв'язок освіти, науки й виробництва. Рівень освіченості кадрів усе більше впливав на розвиток економіки, на підвищення її ефективності. Тому нові пріоритети розвитку радянської школи та природничих наук обумовили підвищення вимог до вчителя, його науково-теоретичного рівня, методичної підготовки й педагогічної майстерності. Це детермінувало нормативно-правове унормування змісту, організаційних форм і методів підвищення кваліфікації вчителів природничих дисциплін.

Надмірна увага влади, що мала на меті впорядкувати роботу з професійного розвитку педагогів, створювала штучні умови, які унеможлилювали розвиток професіоналізму педагогів, зокрема його особистісну й професійну складові. Уніфікація змісту підвищення кваліфікації, жорстка регламентація форм роботи з учителями визначалися не тільки органами освіти, а й

іншими інституціями. Це значно обмежувало простір професійного розвитку, унеможливило педагогічну творчість.

Як засвідчують архівні і наукові джерела, кардинальне оновлення змісту природничої освіти відбулося після серпневої сесії Всесоюзної Академії сільськогосподарських наук ім. В. І. Леніна (1948 р.). Це знайшло своє відображення в програмах предметів природничого циклу, зокрема біології, де активно висвітлювалося вчення В. Р. Вільямса, В. В. Докучаєва, П. А. Костичева, Т. Д. Лисенка, І. В. Мічуріна, І. П. Павлова, К. А. Тімірязєва. Після об'єднаної сесії Академії наук СРСР і Академії медичних наук СРСР, присвяченої фізіологічному вченню І. П. Павлова, а також сесії Академії наук УРСР, у якій брали участь викладачі біології середніх шкіл республіки, була кардинально перероблена програма з анатомії й фізіології. Оновлення змісту шкільної природничої освіти, організація роботи пришкольніх ділянок потребували формування відповідних компетентностей у вчителів природничих дисциплін, тож зміст підвищення кваліфікації визначався передусім суспільно-політичними та галузевими освітніми чинниками.

Також у цей період спостерігалася зміна пріоритетів у організації роботи з учителями. Так, якщо у 40-х роках органи освіти фокусували увагу на забезпеченні загальноосвітніх шкіл педагогічними кадрами, то в наступному десятиріччі постала проблема їх якісного складу.

Розвиток шкільної освіти в 50-х роках ХХ століття обумовив зміни як змісту перепідготовки вчителів, так і всієї системи підвищення кваліфікації. Перехід на обов'язкову восьмирічну освіту, запровадження політехнічного навчання потребували відповідної підготовки педагогічних кадрів, розширення їх політехнічного світогляду, оволодіння знаннями основ сучасного виробництва, необхідними практичними вміннями і навичками.

Архівні документи засвідчують, що на початку 50-х років ХХ століття лише 18,2% вчителів, які викладали у 5–7 класах, мали вищу освіту. Незважаючи на наявні проблеми щодо освітнього рівня вчителів природничих дисциплін, великого значення надавалося підвищенню їхнього ідейно-теоретичного рівня. На курсах багато часу відводилося на вивчення основ марксизму-ленінізму, питань підвищення ідейно-теоретичного рівня навчання та виховання школярів. Значно менше уваги приділялося аналізу навчальних посібників і програм, методиці проведення лабораторних занять, виготовленню найпростіших саморобних приладів із фізики, хімії тощо.

Знаковою подією для системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів стала ліквідація у 1956 р. районних педагогічних кабінетів та перенесення методичної роботи до школи. Це негативно вплинуло на якість професійного розвитку вчителів природничих дисциплін, оскільки було порушено зв'язки в інституційній будові методичної роботи з педагогами.

Історико-педагогічний аналіз розвитку професіоналізму вчителів показав, що зміст, форми і методи роботи з педагогами перебували у прямій залежності від суспільно-політичних та економічних змін, що відбувались у країні. На початку 40-х років розвиток професіоналізму

вчителів природничих дисциплін здійснювався під впливом марксистсько-ленінських ідей. У 50-х роках основними детермінантами професійного розвитку вчителів природничих дисциплін стали формування діалектико-матеріалістичного світогляду і підготовка до викладання оновленого змісту шкільної біологічної освіти.

У третьому розділі **«Розвиток професіоналізму вчителів природничих дисциплін у системі підвищення кваліфікації в умовах політехнізації школи (1959–1967 рр.)»** визначено основні складові оновлення змісту і форм розвитку професіоналізму вчителів у системі підвищення кваліфікації в умовах політехнізації; представлено новаторський досвід методистів обласних інститутів удосконалення вчителів, районних методичних кабінетів, керівників шкіл щодо організації професійного розвитку вчителів природничих дисциплін та результати досліджень з наукової організації праці педагогів, що популяризувалися серед освітянської спільноти.

Як засвідчують архівні джерела, ідея запровадження політехнічного навчання на початку 50-х років ХХ століття так і не була повною мірою реалізована. Обласні інститути вдосконалення вчителів не могли здійснити в скорочені терміни політехнічний всеобуч учителів природничих дисциплін передусім через недостатню кількість кадрового та матеріального-технічного забезпечення. Ускладнювали цей процес і перманентні зміни в системі підвищення кваліфікації вчителів, що стосувалися її інституціональної будови. Наявні деструктивні чинники унеможлилювали продуктивний розвиток професіоналізму вчителів природничих дисциплін, зокрема його особистісної й діяльнісної складової. Жорстка регламентація змісту і форм підвищення кваліфікації, превальювання ідеологічної компоненти гальмували розвиток творчої особистості педагогів.

Тож протиріччя, що виникли між потребою суспільства в педагогах-професіоналах, здатних забезпечити набуття учнями практико-орієнтованих знань, та незадовільним станом їх формування в системі шкільної освіти, зумовили прийняття Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959 рік).

Визначені в Законі пріоритетні напрями розвитку освіти вплинули на вимоги до професіоналізму вчителів (обізнаність з основами промислового і сільськогосподарського виробництва, з технічним обладнанням заводів, фабрик, радгоспів і колгоспів; сформовані теоретичні знання про суть технічного прогресу, досягнення сучасної техніки й розвиток різних галузей народного господарства; сформовані методичні знання і практичні вміння застосування наочності та технічних засобів навчання). Це зумовлювало не просто необхідність підвищення кваліфікації педагогів, а вимагало кардинальної перепідготовки вчителів природничих дисциплін.

На початку 60-х років ХХ століття професійний розвиток педагогів відбувався у формі самоосвіти; у системі партійного навчання; шляхом участі в семінарах, гуртках, на конференціях,

педагогічних читаннях і курсах; на засіданнях педагогічних рад, шкільних та районних методичних об'єднаннях і предметних комісіях. Утім щодо змістового наповнення зазначених організаційних форм доцільно звернути увагу на максимальну питому вагу методичної підготовки та недостатню увагу до питань педагогічної й психологічної науки, техніки, культури, мистецтва.

Розвиток шкільної освіти об'єктивно потребував від учителя не тільки засвоєння теоретичних знань, але й оволодіння досвідом творчої діяльності, активного включення у творчі пошуки. Безумовно, проблема залучення вчителів до педагогічної творчості та науково-дослідницької діяльності існувала й раніше, однак тепер вона набувала особливої актуальності.

Установлено, що в цей період країна тримала курс на подальший розвиток сільського господарства на основі хімізації, електрифікації, комплексної механізації і впровадження досягнень науки та передового досвіду. Тож зміни в завданнях шкільної хімічної освіти вимагали навчально-методичного супроводу професійного розвитку вчителів біології, хімії й виробничого навчання через курси і семінари при інститутах удосконалення вчителів та обласних відділах народної освіти і навчально-методичного забезпечення через видання інструктивно-методичних вказівок, методичних матеріалів, опису досвіду на сторінках періодичних видань.

Серед пріоритетних напрямів із формування фахових знань як теоретичної бази професіоналізму було оновлення змісту навчально-методичних заходів щодо професійного розвитку вчителів природничих дисциплін.

Поряд із важливими завданнями політехнічного навчання для вчителів актуальним залишалося питання атеїстичного виховання учнів. Тому навчальні плани й програми районних, міських, обласних і республіканських семінарів та курсів підвищення кваліфікації вчителів передбачали вивчення курсу про зміст, методи і форми науково-атеїстичного виховання учнів.

Значне оновлення змісту природничих дисциплін, запровадження програмованого навчання, технічних засобів навчання, нових форм роботи з учнями (експерименти) потребували системної і взаємоузгодженої роботи всіх ланок підвищення кваліфікації вчителів. Проте відсутність дієвої координації методичної роботи на районному рівні, взаємозв'язку між різними інституціями підвищення кваліфікації, заходами, що проводилися з педагогами, диференційованого підходу до роботи з учителями зумовлювали протиріччя між наявним рівнем розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін і потребами суспільства у кваліфікованих педагогічних кадрах, здатними реалізувати завдання, що стояли перед освітою у 60-х роках ХХ століття.

Аналіз ключових детермінант професійного розвитку вчителів у системі післядипломної освіти наприкінці 50-х – у 60-х роках ХХ століття засвідчує жорстку централізацію системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, що існувала за радянських часів. Це ускладнювало процес задоволення освітніх запитів педагогічних працівників, перешкоджало поєднанню науки і практики в освіті, стримувало творчий розвиток науковців та педагогів-практиків. Серед

позитивних надбань досліджуваного періоду варто відзначити визнання необхідності неперервності післядипломної освіти педагогічних кадрів, яка полягала в органічному взаємозв'язку курсової підготовки, колективних форм методичної роботи і самоосвіти педагогів на шкільному, районному, обласному й республіканському рівнях.

У четвертому розділі **«Реформування шкільної освіти як чинник розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін (1968–1990 рр.)»** проаналізовано нормативно-правові та змістово-технологічні аспекти розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін у курсовий і міжкурсний періоди та самоосвіті; розкрито основні тенденції передового педагогічного досвіду щодо методичної роботи з учителями.

Установлено, що новий етап розвитку системи підвищення кваліфікації вчителів ознаменувався виходом постанови ЦК КПУ «Про підготовку і виховання учительських кадрів в Українській РСР» (1968 р.). Означена постанова відповідала вимогам часу, оскільки науково-технічний прогрес обумовив стрімке збільшення обсягу інформації, яку мали опанувати учні, що вимагало від педагогів постійного вдосконалення методик навчання, пошуку способів формування в учнів пізнавального інтересу та стійкої потреби до систематичного поповнення знань. З огляду на це в інститутах підвищення кваліфікації велика увага приділялась організації та якості самоосвітньої роботи вчителів. Наприклад, були започатковані такі форми роботи, як докурсів і післякурсів завдання, проведення конференцій з обміну досвідом, робота постійно діючих семінарів для вчителів-предметників тощо.

Варто зазначити, що реалізація ідеї щодо перетворення самоосвіти на провідну форму підвищення кваліфікації вимагала високого професійного й загальнокультурного рівня підготовки вчителів. Проте в цей період значна частина вчителів не мала відповідної освіти. Негативно впливала на організацію роботи з педагогами і відсутність районної ланки методичної служби. Тож одним із важливих кроків стало відновлення діяльності районних (міських) методичних кабінетів, що мало на меті впорядкувати роботу з педагогами на районному рівні.

З'ясовано, що в умовах реформування освіти обласні інститути вдосконалення вчителів стали центрами підвищення науково-дослідницької, методичної та фахової підготовки педагогів. Їхня діяльність була спрямована на впровадження в практику роботи школи досягнень педагогічної науки. Друковані видання інститутів, де узагальнювався передовий педагогічний досвід, були одним із дієвих засобів розповсюдження ефективних форм і методів роботи вчителів.

Зміни, що відбувалися на початку 70-х років ХХ століття у шкільній природничій освіті, зокрема формування наукового світогляду на основі діалектичного матеріалізму, обумовили оновлення змісту і форм підвищення кваліфікації вчителів. Рекомендовані Міністерством освіти УРСР програми курсової підготовки включали вивчення фахових питань, марксистсько-ленінської теорії і політики, теорії й методики комуністичного виховання, дидактики, психології,

школознавства, радянського права. Утім стрижнем усіх напрямів підготовки все-таки залишалася ідеологічна підготовка, яка проводилася не тільки на курсах, а й під час методичних заходів, у процесі самоосвіти, у системі політичної освіти.

У цей період з'являються також нові організаційні форми здійснення методичної роботи: стажування, наставництво, творчі групи та ін. Учителів залучали до експериментально-дослідницької роботи під керівництвом науково-дослідних інститутів педагогіки та психології УРСР з метою апробації навчальних планів і програм, підручників, факультативів із природничих дисциплін тощо.

На розвиток професіоналізму вчителів позитивно вплинуло прийняття Закону Української РСР «Про народну освіту» (1974 р.). Запровадження атестації педагогічних кадрів, визначене в Законі, стимулювало всі ланки системи підвищення кваліфікації до пошуку нових ефективних форм роботи з учителями, спонукало до вдосконалення методичної роботи та виводило самоосвітню роботу освітян на новий рівень.

Зазначений період позначений активізацією діяльності науковців, керівників освіти, учителів-практиків щодо розробки загальнотеоретичних та науково-методичних засад організації роботи педагогів, що знайшло своє відображення в монографіях, навчальних посібниках, методичних рекомендаціях, статтях.

Початок 80-х років ХХ століття характеризується посиленням уваги до підготовки вчителів природничих дисциплін за новими вдосконаленими програмами. Необхідність розвитку особистісної й діяльнісної складової професіоналізму була зумовлена інтенсифікацією навчально-виховного процесу в школі, що полягала у збільшенні обсягу інформації, який мали засвоїти учні. У цей період набували актуальності тематичні курси та спецсемінари з обмеженого кола питань.

Розширення діапазону природничо-наукових досліджень, формування нових предметних галузей зумовили значну диференціацію знань і виникнення професійно-комунікативно-культурних бар'єрів на шляху ефективного співробітництва вчителів природничих дисциплін.

Реформа школи посилила увагу до психологічної, педагогічної, методичної складових підвищення кваліфікації вчителів. Пріоритетними напрямками роботи визначалися вдосконалення рівня викладання предметів природничо-математичного циклу, спрямування його на формування природничо-наукової картини світу, знань і уявлень про практичне застосування науки в основних галузях сучасного виробництва й народного господарства. Тож ефективність реалізації завдань у формуванні наукового світогляду засобами природничих дисциплін вимагала створення цілісної методичної системи роботи педагогів.

Розвиток професіоналізму вчителів природничих дисциплін у цей період було організовано як неперервний процес, основними компонентами якого визначено курсову підготовку, міжкурсову методичну роботу, самоосвіту, між якими встановлювався органічний взаємозв'язок. Курсова підготовка здійснювалася на основі принципів індивідуалізації й диференціації.

Основними формами занять були лекційні, семінарські та практичні.

80-ті роки були періодом активного пошуку шляхів удосконалення методичної роботи з педагогічними кадрами. Освітня реформа 1984–1985 рр. посилила увагу до психологічної, педагогічної, методичної складових педагогічної освіти. У середині 80-х років в Україні сформувалася стабільна система підвищення кваліфікації, якою охоплювалися всі категорії педагогічних працівників. Професійний розвиток учителів природничих дисциплін організовувався як неперервний процес, основними компонентами якого була курсова підготовка, міжкурсова науково-методична робота, самоосвіта, між якими встановлювався органічний взаємозв'язок.

У п'ятому розділі **«Стан і перспективи розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін у системі післядипломної освіти України періоду державної незалежності (1991–2014 рр.)»** розглянуто інноваційні технології розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін в умовах модернізації національної системи освіти; проаналізовано основні напрями розбудови та складові інформаційного простору післядипломної освіти. На основі аналізу конструктивних і деструктивних чинників професійного розвитку педагогів в історії післядипломної освіти представлено перспективи вдосконалення професіоналізму вчителів природничих дисциплін в умовах інтеграції країни в європейський освітній простір.

Проголошення державного суверенітету України зумовило оновлення парадигм в освіті, у тому числі і природничій, на національному підґрунті. У цей період зміст навчання було орієнтовано на найкращі зразки вітчизняного та світового досвіду: гуманізація і гуманітаризація освіти; застосування новітніх освітніх та інформаційних технологій; створення передумов для ступеневої освіти; запровадження інтегрованих навчальних курсів. Зміст природничих дисциплін наповнювався українознавчою тематикою, вивільнявся від ідеологічних перекручувань і деформацій. У цьому контексті система післядипломної педагогічної освіти мала розв'язати важливу проблему: допомогти педагогам віднайти відповідну вимогам часу методологію діяльності.

Утворення незалежної України зумовило подальший пошук форм і методів роботи щодо розвитку професіоналізму вчителів та визначило пріоритетні принципи організації післядипломної освіти й підвищення кваліфікації вчителів загальноосвітніх шкіл: інтеграція педінститутів та обласних інститутів підвищення кваліфікації вчителів; виділення коштів для підвищення кваліфікації безпосередньо вчителям; посилення особистої відповідальності осіб, які проходять підвищення кваліфікації; заохочення для тих, хто успішно пройшов перепідготовку чи підвищення кваліфікації.

Утім необхідно зауважити, що реалізацію визначених завдань розвитку національної системи освіти, у тому числі й післядипломної, гальмували соціально-економічні чинники та відсутність

системного науково обґрунтованого підходу до її реформування. Зокрема, в умовах економічної нестабільності й деструктивного впливу матеріальних чинників ускладнювалася ситуація щодо забезпечення навчальних закладів педагогічними кадрами внаслідок їх переходу до комерційних структур. Зниження престижу вчительської праці призвело до «старіння» освітянської спільноти.

Процеси реформування суспільного життя після проголошення незалежності визначили необхідність пошуку шляхів щодо побудови національної системи освіти. Тому Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») стала дорожньою картою розвитку окремих галузей освіти, у тому числі і природничої. Зокрема, у документі було зазначено, що розвиток професіоналізму вчителів природничих дисциплін має відбуватися відповідно до пріоритетних напрямів реформування природничо-математичної освіти, а саме: поєднання основ класичних фундаментальних дисциплін і сучасного розуміння закономірностей будови світу, посилення гуманістичного спрямування змісту природничо-математичної підготовки тощо.

Ураховуючи труднощі й суперечності розвитку України, актуальною стала розробка концепцій розвитку окремих галузей природничої науки, зокрема хімічної, біологічної, екологічної. До стратегічних умов успішної реалізації основних положень зазначених концепцій належала підготовка і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, оскільки в цей період догматичні методи навчання, носієм яких традиційно був педагог, поступово трансформувалися в суб'єкт-суб'єктні відносини між учнем і вчителем. Ефективному запровадженню означеного принципу сприяло створення гнучкої системи підготовки й перепідготовки кадрів, у якій реалізовувалися диференційований та індивідуальний підходи, що створювало сприятливі умови для професійного розвитку вчителів, їхньої творчості й ініціативності.

З огляду на розширення вимог до професіоналізму вчителів природничих дисциплін постала потреба у створенні відповідного інформаційного простору. Зокрема, у цей період започатковано видання фахових науково-методичних журналів, які висвітлювали сучасні підходи до навчального процесу, досвід кращих вчителів різних ланок безперервної освіти і публікували консультації з питань природничих науки і педагогіки.

Економічна криза в країні наприкінці 90-х років XX століття дедалі більше загострювала проблему кадрового забезпечення, натомість інтеграція у світовий освітній простір зумовлювала підвищення вимог до професійного розвитку вчителів, їхнього наукового світогляду, готовності до саморозвитку.

Для розв'язання означених проблем на початку XXI ст. було ухвалено низку державних актів, що проголошували загальні тенденції розвитку освіти в Україні та визначали особливості організації системи післядипломної освіти. Зокрема, представлені в законах України «Про вищу освіту» (2002 р.), «Про національну програму інформатизації» (1998 р.), Державній програмі «Вчитель» (2002 р.) та Національній доктрині розвитку освіти (2002 р.) положення визначали

пріоритети в розвитку професіоналізму вчителів на засадах широкого використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Варто зауважити, що інформаційно-комунікаційні технології набували нових функцій у педагогічній діяльності, оскільки поряд із використанням у навчально-виховному процесі вони мали стати засобом формування інформаційного простору післядипломної педагогічної освіти. Саме в цей період спостерігається активізація щодо запровадження дистанційного навчання, яке здійснюється на основі сучасних педагогічних, інформаційних і телекомунікаційних технологій.

Запровадження профільного навчання на початку XXI ст. зумовило оновлення змісту професіоналізму вчителів природничих дисциплін та подальше вдосконалення системи післядипломної педагогічної освіти.

На початку XXI ст. в умовах перманентних змін у суспільстві, інтеграції у світовий освітній простір післядипломна педагогічна освіта зазнає постійної модернізації на шляху оновлення змісту й пошуку ефективних форм розвитку професіоналізму вчителів (запровадження дистанційного навчання на основі використання інформаційних та інформаційно-комунікаційних технологій; формування освітнього простору післядипломної освіти; диференціація і випереджувальний характер підвищення кваліфікації; використання ефективних освітніх технологій організації практико-орієнтованої навчальної діяльності педагогів-слухачів; розширення форм роботи з педагогами в міжкурсовий період тощо).

Проведене дослідження дало змогу зробити такі **висновки**:

1. Розвиток професіоналізму вчителів природничих дисциплін у системі післядипломної освіти України (1940-і рр. XX – початок XXI ст.) є складним діалектичним процесом, на який впливали суспільно-політичні, структурно-організаційні, галузеві й змістовно-технологічні чинники.

Вивчення та поняттєво-термінологічний аналіз науково-довідкової літератури, праць українських і зарубіжних учених дали можливість визначити ключові поняття дослідження: професіоналізм учителів природничих дисциплін, розвиток професіоналізму вчителів природничих дисциплін, післядипломна освіта та ін.

Під професіоналізмом учителів природничих дисциплін розуміємо інтегративну якість особистості, що характеризується високими морально-духовними якостями, акмеологічною позицією, природничо-науковою культурою, педагогічною технікою, професійною компетентністю, які екстеріоризуються у творчій педагогічній діяльності та забезпечують формування в учнів природничо-наукової, ключових і міжпредметних компетентностей.

Особливості педагогічної діяльності вчителів природничих дисциплін зумовлюють специфіку структури їх професіоналізму з урахуванням предмета викладання. Визначено, що складовими компонентами професіоналізму вчителів природничих дисциплін є *професіоналізм*

особистості (моральні якості особистості, що дозволяють формувати особистість учня; рефлексивна культура; загальнокультурний рівень; природничо-наукова культура; акмеологічна професійна позиція педагога) і *професійна компетентність* (професіоналізм знань; професіоналізм діяльності). Системоутворювальними чинниками є *педагогічна майстерність і творчість*.

2. Аналіз науково-методичних джерел дає змогу зробити висновок про те, що система післядипломної освіти є середовищем, у якому відбуваються розвиток особистості педагога, реалізація його духовного потенціалу, збагачення професійного й індивідуального досвіду, поглиблення знань, удосконалення вмінь і навичок фахівців, неперервний професійний розвиток вчителів тощо.

Складність феномена професіоналізму педагога детермінує важливість урахування різноманітних методологічних підходів (системний, синергетичний, особистісно-діяльнісний, гуманістичний, аксіологічний, акмеологічний, андрагогічний, праксеологічний) до вивчення процесів його розвитку як взаємодоповнюючих, оскільки кожен із представлених підходів розкриває хоча й сутнісні, але однобічні характеристики такого поняття, як професіоналізм педагога.

Розглянуті детермінанти й методологічні принципи зумовлюють закономірності системного розвитку професіоналізму вчителів і мають бути враховані у процесі неперервної післядипломної педагогічної освіти.

3. Здійснений аналіз розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін у системі післядипломної освіти України в 40-х роках ХХ – на початку ХХІ століття дав змогу виокремити чотири періоди: **організаційно-пошуковий** (1940–1958 рр.) – організація системи післядипломної освіти, пошук її оптимальної структури, здійснення донавчання вчителів для забезпечення шкіл педагогічними працівниками, регресивні процеси у вивченні біологічних дисциплін; **адаптаційно-політехнічний** (1959–1967 рр.) – розвиток професіоналізму вчителів у контексті запровадження політехнічного навчання, збільшення практичних форм і методів роботи з педагогами; **реформаторсько-новаторський** (1968–1990 рр.) – оновлення підходів до професійного розвитку вчителів, розширення змісту і форм роботи з учителями відповідно до реформи загальноосвітньої школи, актуалізація новаторства; **технологічно-творчий** (1991–2014 рр.) – інтенсифікація й інформатизація післядипломної педагогічної освіти, запровадження варіативних програм професійного розвитку вчителів, освітніх технологій організації практико-орієнтованої навчальної діяльності педагогів, розширення інформаційного простору післядипломної освіти.

4. Історико-педагогічний аналіз розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін у 40-х рр. ХХ – на початку ХХІ століття засвідчив, що зміст, форми і методи роботи з педагогами перебували у прямій залежності від суспільно-політичних, структурно-організаційних, змістовно-

технологічних та галузевих освітніх змін, що відбувались у країні. Детермінанти розвитку вчителів природничих дисциплін визначалися як загальними тенденціями розбудови освітньої галузі, так і специфічними ознаками відповідно до предмета викладання.

Доведено, що в другій половині ХХ ст. у визначенні парадигм професійного розвитку вчителів природничих дисциплін превалювали ідеологеми комуністичного виховання, денационалізації освіти, діалектико-матеріалістичного світогляду. Визначення розвитку сільського господарства та його хімізації як перспективний напрям зумовили подальше оновлення змісту й методів шкільної природничої освіти, що вимагало реалізації компенсаторної функції системи підвищення кваліфікації щодо професійного розвитку вчителів біології та хімії. У 70-х роках ХХ ст. науково-технічний прогрес у країні став підґрунтям реформування освіти, визначив пріоритетом нівелювання релігійності, формування наукового світогляду і супроводжувався зростанням процесів новаторського пошуку вчителів, у тому числі й природничих дисциплін. На початку третього тисячоліття із формуванням незалежної держави Україна суспільно-політичні процеси (демократизація, націоналізація, гуманізація освіти; інформатизація суспільства; інтеграція у світовий освітній простір) зумовили докорінне оновлення сутнісно-визначального змісту педагогічного професіоналізму, а відтак і підходів до його вдосконалення.

Суспільно-політичні детермінанти становлення країни визначали тенденції та пріоритетні напрями розвитку освіти, у тому числі й післядипломної педагогічної освіти як її складової.

Структурно-організаційні зміни післядипломної педагогічної освіти як середовища професійного розвитку педагогів, що відбувалися протягом досліджуваного періоду, значною мірою стосувалися вчителів природничих дисциплін та інших предметів. Початок 40-х років ХХ ст. позначений створенням кількарівневої інституційної будови системи підвищення кваліфікації (республіканський, обласний, районний (міський), шкільний). Подальші пошуки напрямів модернізації системи підвищення кваліфікації вчителів зумовили низку організаційних змін: припинення і згодом відновлення діяльності рай(міськ)методичних кабінетів; зміни в сутнісно-визначальному змісті діяльності закладів підвищення кваліфікації: спочатку як науково-методичних, згодом навчально-методичних та знову науково-методичних центрів; організація роботи опорних шкіл, шкіл передового педагогічного досвіду; запровадження систематичного підвищення кваліфікації; диференційований підхід до формування контингенту слухачів. За роки державної незалежності в системі післядипломної педагогічної освіти простежуються тенденції децентралізації й диверсифікації структури закладів післядипломної педагогічної освіти; створення творчих дослідницьких груп педагогів (авторські творчі майстерні, творчі групи); віртуальних педагогічних спільнот та ін.

Зміст професійного розвитку вчителів значною мірою визначався галузевими освітніми чинниками, якими було позначено оновлення змісту й форм шкільної освіти, у тому числі і

природничої. У 40-х роках ХХ ст. було закладено основи формування діалектико-матеріалістичного світогляду в процесі викладання природничих дисциплін. Протягом досліджуваного періоду зміст шкільної природничої освіти неодноразово змінювався, що супроводжувалося запровадженням нових принципів, форм і методів роботи з учнями: робота на пришкільних навчально-дослідних ділянках; запровадження програмованого навчання, технічних засобів навчання, факультативних занять; реалізація міжпредметних зв'язків; диференціація навчання та поглибленого вивчення природничих наук. Генеза розвитку шкільної природничої освіти позначена посиленням дослідницького компонента в дисциплінах природничого циклу. У 90-х роках ХХ ст. відбулося кардинальне оновлення методології природничої освіти, що полягало у формуванні в учнів природничо-наукових уявлень про навколишній світ; посиленні гуманістичного спрямування природничої освіти; варіативному підході до змісту природничої освіти; запровадженні інформаційно-комунікаційних технологій, профільного навчання. Основні тенденції розвитку шкільної природничої освіти визначали змістові аспекти розвитку професіоналізму вчителів біології, хімії, фізики, астрономії й географії.

Продуктивність та ефективність професійного розвитку вчителів значною мірою залежить від змісту і методичного інструментарію, який використовують у системі післядипломної педагогічної освіти. За часів радянської влади зміст освіти жорстко регламентувався та був позначений гіперболізацією ідеологічно-виховної компоненти, методи роботи з учителями мали ретрансляційний характер. Подальше оновлення змісту передбачало політехнічне спрямування, вивчення передового педагогічного досвіду, загальнокультурний розвиток. У дослідженнях психолого-педагогічної науки простежується формування нової методології педагогічної діяльності на основі наукового підходу, самоосвіта з акцентом на дослідницьку діяльність, урізноманітнення форм і методів роботи з педагогами. На початку ХХІ ст. у післядипломній педагогічній освіті тривають пошуки нової методології неперервної освіти, що полягають у варіативності змісту програм професійного розвитку вчителів природничих дисциплін; запровадженні дистанційного навчання, нових освітніх технологій, що забезпечують розвиток професіоналізму вчителів на основі акмеологічного, аксіологічного, андрагогічного підходів; диференціації та випереджувальному характері післядипломної освіти; модернізації форм роботи з педагогами в міжкурсовий період; розширенні інформаційного простору післядипломної педагогічної освіти.

5. З'ясовано, що вищезазначені чинники визначали особливості вдосконалення професіоналізму вчителів природничих дисциплін у різні періоди розвитку системи післядипломної освіти. Зокрема, під час **організаційно-пошукового періоду** в першому субперіоді (1940–1948 рр.) основна увага приділялася донавчанню вчителів з метою забезпечення шкіл педагогічними працівниками та пошуку оптимальної структури системи підвищення

кваліфікації; у другому субперіоді (1949–1958 рр.) пріоритетом було формування діалектико-матеріалістичного світогляду. **Адаптаційно-політехнічний період** (1959–1967 рр.) позначений розвитком професіоналізму вчителів у контексті запровадження політехнічного навчання, що зумовило збільшення практичних форм і методів роботи з педагогами. **Реформаторсько-новаторський період** у першому субперіоді (1968–1974 рр.) характеризується оновленням підходів до професійного розвитку вчителів, актуалізацією новаторства; у другому субперіоді (1975–1983 рр.) – створенням системи неперервної освіти; у третьому субперіоді (1984–1990 рр.) – оновленням змісту та форм роботи з учителями відповідно до реформи загальноосвітньої школи. **Технологічно-творчий період** у першому субперіоді (1991–2000 рр.) характеризується посиленням науково-методичного забезпечення; інтеграцією науки, інтенсифікацією й інформатизацією курсової підготовки, заходів у міжкурсовий період і самоосвіти; другий субперіод (2001–2014 рр.) позначений запровадженням варіативних програм професійного розвитку вчителів, освітніх технологій організації практико-орієнтованої навчальної діяльності педагогів, розширенням інформаційного простору післядипломної освіти.

6. На основі системно-історичного підходу, порівняльного аналізу й зіставлення проголошених у нормативних документах завдань щодо професійного розвитку вчителів природничих дисциплін та реальному стані їх реалізації, представленому у звітах, аналітичних довідках, матеріалах нарад і колегій Міністерства освіти, визначено конструктивний (забезпечення неперервності післядипломної освіти шляхом поєднання курсового й міжкурсового періодів і самоосвіти, розширення інформаційного простору, варіативність змісту навчання, запровадження інноваційних освітніх технологій) та деструктивний (ідеологізація освіти, регламентація змісту післядипломної освіти, відсутність варіативних моделей професійного розвитку вчителів і стандартів якості післядипломної педагогічної освіти) вплив суспільно-політичних, структурно-організаційних, змістовно-технологічних та галузевих освітніх чинників на розвиток професіоналізму вчителів природничих дисциплін у досліджуваній період.

7. Прогностичні ідеї розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін у системі післядипломної педагогічної освіти сформовано на основі діахронного аналізу, що забезпечує об'єктивність оцінки наслідків реформ та створює передумови для прогнозування на основі конструктивного досвіду. Міждисциплінарний характер дослідження дає можливість виявити синергетичний ефект сучасного впливу вищезазначених чинників на професійний розвиток вчителів природничих дисциплін, основними напрямками реалізації яких є:

- розроблення програм неперервного професійного розвитку вчителів природничих дисциплін, що мають базуватися на засадах варіативності, наступності, інтеграції діяльності різних ланок методичної служби (шкільної, районної, обласної);
- забезпечення випереджувального характеру професійного розвитку вчителів природничих

дисциплін на основі світових здобутків психолого-педагогічних досліджень і природничої науки;

– формування змісту післядипломної освіти вчителів природничих дисциплін на основі державних пріоритетів розвитку шкільної природничої освіти, суспільного замовлення й індивідуальних освітніх потреб педагогів;

– імплементація в національну систему післядипломної педагогічної освіти кращого світового досвіду науково-методичного супроводу професійного розвитку вчителів природничих дисциплін;

– розбудова інформаційно-освітнього середовища в контексті створення репозитарію науково-методичної та фахової літератури для вчителів природничих дисциплін, створення електронних освітніх ресурсів тощо.

Дисертація не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми і засвідчує необхідність подальшої розробки таких її питань: науково-теоретичної основи післядипломної педагогічної освіти, запровадження державних стандартів післядипломної педагогічної освіти, встановлення співвідношення державного й регіонального компонентів, критеріїв оцінювання діяльності закладів післядипломної освіти педагогічних працівників, заміни системи дидактичного контролю моніторингом рівня розвитку професіоналізму, задоволення потреб і запитів педагогів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Жорова І. Я. Теоретико-методологічні засади розвитку професіоналізму вчителів у системі післядипломної освіти України в 40-х роках ХХ – початку ХХІ століття : монографія / Ірина Ярославівна Жорова. – Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2014. – 384 с.

2. Теоретико-методологічні основи вдосконалення системи освіти та поліпшення її кадрового забезпечення : психолого-педагогічний аспект : колективна монографія / В. В. Кузьменко, Є. П. Голобородько, Н. В. Слюсаренко [та ін.] ; за ред. В. В. Кузьменка, Н. В. Слюсаренко. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2014. – 314 с.

3. Управління навчальним закладом: теоретико-методологічний аспект : колективна монографія / А. М. Зубко, І. Я. Жорова, Л. М. Назаренко [та ін.] ; за ред. Л. М. Назаренко. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2014. – 192 с.

4. Жорова І. Я. Зміст, форми і методи професійного розвитку вчителів в системі післядипломної освіти України: історико-педагогічна ретроспектива : навчальний посібник / І. Я. Жорова. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2014. – 224 с.

5. Жорова І. Я. Розвиток системи підвищення кваліфікації педагогів в Україні другої половини ХХ – початку ХХІ століття / І. Я. Жорова // Педагогічний альманах : збірник наукових праць / редкол.: В. В. Кузьменко (голова) [та ін.]. – Херсон, 2010. – Вип. 8. – С. 246–250.
6. Жорова І. Я. Організаційні засади підготовки педагогів під час Великої вітчизняної війни / І. Я. Жорова // Педагогічний альманах : збірник наукових праць / редкол.: В. В. Кузьменко (голова) [та ін.]. – Херсон, 2011. – Вип. 12, ч. 1. – С. 299–304.
7. Жорова І. Я. Педагогічний менеджмент у контексті інноваційної діяльності навчального закладу / І. Я. Жорова // Педагогічний альманах : збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) [та ін.]. – Херсон, 2011. – Вип. 12, ч. 3. – С. 222–227.
8. Жорова І. Я. Розвиток професіоналізму педагога в контексті парадигм післядипломної освіти початку ХХІ століття / І. Я. Жорова // Педагогічний альманах : збірник наукових праць / редкол.: В. В. Кузьменко (голова) [та ін.]. – Херсон, 2011. – Вип. 10. – С. 290–294.
9. Жорова І. Я. Розвиток системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників в УРСР (60-70-ті рр. ХХ століття) / І. Я. Жорова // Педагогічний альманах : збірник наукових праць / редкол.: В. В. Кузьменко (голова) [та ін.]. – Херсон, 2011. – Вип. 9. – С. 248–253.
10. Жорова І. Я. Сучасні методологічні підходи до студіювання професіоналізму педагога / І. Я. Жорова // Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки / редкол.: Є. С. Барбіна (відп. ред.) [та ін.]. – Херсон, 2011. – Вип. 60. – С. 232–236.
11. Жорова І. Я. Теоретичний аналіз змісту поняття «професіоналізм» / І. Я. Жорова // Молодь і ринок : науково-педагогічний журнал / Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка ; голов. ред. М. Вачевський. – Дрогобич, 2011. – Вип. 3 (74). – С. 88–92.
12. Жорова І. Я. Ціннісні пріоритети розвитку післядипломної освіти педагогів під час Великої Вітчизняної війни в УРСР / І. Я. Жорова // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки / редкол.: В. С. Курило (голова) [та ін.]. – Луганськ, 2011. – Вип. 20 (231), ч. 3. – С. 229–237.
13. Жорова І. Я. Інновації в системі післядипломної освіти України (30–40-і рр. ХХ століття) / І. Я. Жорова // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія досвід, проблеми : зб. наук. пр. / редкол.: І. А. Зязюн (голова) [та ін.]. – К. ; Вінниця, 2012. – Вип. 32. – С. 19–23.
14. Жорова І. Я. Організаційні засади становлення системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників в УРСР (40-50-ті рр. ХХ століття) / І. Я. Жорова // Педагогічний альманах : збірник наукових праць / редкол.: В. В. Кузьменко (голова) [та ін.]. – Херсон, 2013. – Вип. 17. – С. 250–256.
15. Жорова І. Я. Підготовка вчителів в системі післядипломної освіти до політехнічного навчання учнів (ХХ століття) / І. Я. Жорова // Вісник Чернігівського національного педагогічного

університету імені Т. Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки / голов. ред. М. О. Носко. – Чернігів, 2012. – Вип. 97. – С. 257–260.

16. Жорова І. Я. Детермінанти професійного розвитку педагогів у системі післядипломної освіти України (60-ті роки ХХ століття) / І. Я. Жорова // Педагогічний альманах : збірник наукових праць / редкол.: В. В. Кузьменко (голова) [та ін.] / Херсонська академія неперервної освіти, 2013. – Вип. 19. – Херсон, 2013. – С. 299–304.

17. Жорова І. Я. Джерельна база проблеми впровадження передового педагогічного досвіду (II половина ХХ століття) / І. Я. Жорова // Педагогічний дискурс : зб. наук. праць / голов. ред. І. М. Шоробура. – Хмельницький, 2013. – Вип. 15. – С. 242–246.

18. Жорова І. Я. Методичний супровід професійного розвитку вчителів (50-ті роки ХХ століття) / І. Я. Жорова // Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки / редкол.: Є. С. Барбіна (відп. ред.) [та ін.]. – Херсон, 2013. – Вип. 63. – С. 52–57.

19. Жорова І. Я. Професійний розвиток учителя у світлі педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського / І. Я. Жорова // Наукові записки. Сер.: Педагогічні науки / Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка ; редкол.: В. В. Радул, С. П. Величко [та ін.]. – Кіровоград, 2013. – Вип. 123, т. 1. – С. 156–159.

20. Жорова І. Я. Структурно-функціональний аналіз системи післядипломної освіти педагогів в Україні / І. Я. Жорова // Педагогічний альманах : збірник наукових праць / редкол.: В. В. Кузьменко (голова) [та ін.]. – Херсон, 2013. – Вип. 18. – С. 110–116.

21. Жорова І. Я. Інтернет-технології як засіб професійного розвитку вчителів природничих дисциплін / І. Я. Жорова // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології : збірник наукових праць Херсонського національного технічного університету / голов. ред. В. Г. Бутенко. – Херсон, 2014. – Вип. 2 (11). – С. 32–35.

22. Жорова І. Я. Організаційні засади розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін в системі післядипломної освіти України періоду державної незалежності / І. Я. Жорова, В. В. Кузьменко // Педагогічний альманах : збірник наукових праць / редкол.: В. В. Кузьменко (голова) [та ін.]. – Херсон, 2014. – Вип. 24. – С. 264–269.

23. Жорова І. Я. Професіоналізм вчителя у вимірі гуманної педагогіки В. О. Сухомлинського / І. Я. Жорова // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки : збірник наукових праць / редкол.: В. Д. Будає (голова) [та ін.]. – Миколаїв, 2014. – Вип. 1.47 (114). – С. 84–88.

24. Жорова І. Я. Питання періодизації розвитку післядипломної освіти в історико-педагогічних дослідженнях / І. Я. Жорова // Педагогічний альманах : збірник наукових праць / редкол.: В. В. Кузьменко (голова) [та ін.]. – Херсон, 2014. – Вип. 22. – С. 280–287.

25. Жорова І. Я. Ретроспективний аналіз розвитку системи післядипломної педагогічної освіти України (40-і роки ХХ – початок ХХІ століття) / І. Я. Жорова // Нова педагогічна думка : науково-методичний журнал / Рівненський ОППО ; голов. ред. А. О. Лавренчук. – Рівне, 2015. – № 1(81). – С. 155–159.

26. Жорова І. Я. Тенденції розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін в системі післядипломної освіти України (друга половина ХХ століття) / І. Я. Жорова // Педагогічний альманах : збірник наукових праць / редкол.: В. В. Кузьменко (голова) [та ін.]. – Херсон, 2014. – Вип. 23. – С. 263–271.

27. Жорова І. Я. Формування професійних цінностей майбутніх фахівців як психолого-педагогічна проблема / І. Я. Жорова // Педагогічний альманах : збірник наукових праць / редкол.: В. В. Кузьменко (голова) [та ін.]. – Херсон, 2014. – Вип. 21. – С. 123–129.

28. Жорова И. Я. Методологические подходы к исследованию профессионального развития педагога / И. Я. Жорова // Научный поиск / Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования Шуйский государственный педагогический университет. – 2013. – № 2.1. – С. 68–70.

29. Жорова И. Я. Готовность к инновационной деятельности как фактор профессионального развития педагога / И. Я. Жорова // Научный поиск / Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования Шуйский государственный педагогический университет. – 2014. – № 2.3. – С. 24–26.

30. Жорова И. Я. Инновационные технологии организации работы с педагогами в учреждениях последипломного образования / И. Я. Жорова // Вестник Таганрогского института управления и экономики / гл. ред. С. Ю. Аваков. – Таганрог, 2014. – № 2 (20). – С. 76–79.

31. Жорова І. Я. Професійний розвиток педагогів в системі післядипломної освіти України у 80-х роках ХХ століття / І. Я. Жорова // Международный научный альманах / редкол.: Е. П. Александров, М. В. Воронцова, Е. В. Корниенко. – Таганрог, 2014. – Вып. 1 (19). – С. 27–32.

32. Жорова І. Я. Професіоналізм учителів природничих дисциплін у науково-педагогічних дослідженнях / І. Я. Жорова // Международный научный альманах / редкол. М. В. Воронцова, И. Я. Жорова, В. Е. Макаров. – Таганрог, 2014. – Вып. 1 (19). – С. 44–50.

33. Жорова И. Я. Технологические аспекты гуманизации последипломного педагогического образования / И. Я. Жорова // Вестник по педагогике и психологии Южной Сибири / гл. ред. Л. Ф. Чупров. – М., Черногорск, 2014. – № 3. – С. 20–30.

34. Жорова И. Я. Развитие педагогического профессионализма: гуманистический подход / И. Я. Жорова // Вестник Приамурского государственного университета им. Шолом-Алейхема / гл. ред. Л. С. Гринкруг. – Биробиджан, 2015. – № 1 (18). – С. 57–65.

Опубліковані праці апробаційного характеру

35. Жорова І. Я. Професіоналізм педагога в українському та світовому освітньому просторі / І. Я. Жорова // Психолого-педагогічні засади діяльності вчителя: історія, теорія, практика : матеріали регіональної науково-методичної конференції (23 листопада 2010 року, м. Херсон) / за ред. В. В. Кузьменка, Н. В. Слюсаренко, О. В. Рідкоус. – Херсон, 2010. – С. 51–53.
36. Жорова І. Я. Управління розвитком професіоналізму педагога як умова підвищення якості освіти в Україні / І. Я. Жорова // Державно-громадське управління сучасним закладом освіти : матеріали четвертої обласної науково-методичної конференції (14 грудня 2010 року, м. Херсон) / за ред. І. Я. Жорової, В. Ф. Петрова, К. М. Товстухи. – Херсон, 2010. – С. 85–86.
37. Жорова І. Я. Державно-громадське управління як чинник модернізації системи освіти в Україні / І. Я. Жорова // Державно-громадське управління сучасним закладом освіти : матеріали п'ятої обласної науково-методичної конференції (Херсон, 15 грудня 2011 р.) / за ред. І. Я. Жорової, Л. В. Чумак. – Херсон, 2011. – С. 38–41.
38. Жорова І. Я. Післядипломна освіта педагогів під час Великої Вітчизняної війни в УРСР / І. Я. Жорова // Теорія і практика вдосконалення машин: проблеми та перспективи : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Херсон, 24–25 листопада 2011 р.) / за ред. В. І. Чепка [та ін.]. – Херсон, 2011. – С. 40–45.
39. Жорова І. Я. Погляди А. С. Макаренка на виховання педагогічного колективу як засобу розвитку професіоналізму вчителя / І. Я. Жорова // Технології управління освітніми закладами : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 11–12 березня 2011 р.) / за заг. ред. М. В. Гриньової. – Полтава, 2011. – С. 58–60.
40. Жорова І. Я. Розвиток професіоналізму педагога в контексті парадигм сучасної освіти / І. Я. Жорова // Проблеми розвитку післядипломної педагогічної освіти у сучасному суспільстві : збірник резюме доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (26–27 травня 2011 р., м. Херсон) / за ред. В. В. Олійника. – К., 2011. – С. 35.
41. Жорова І. Я. Розвиток професіоналізму педагога в умовах неперервної освіти / І. Я. Жорова // Формування та розвиток професійної компетентності сучасного педагога в системі неперервної освіти : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Миколаїв, 12–14 травня 2011 р.) / редкол.: Н. Б. Іванцова, В. В. Мельніченко, А. М. Старєва. – Миколаїв, 2011. – С. 63–64.
42. Жорова І. Я. Теоретичні засади конструкторсько-технологічної підготовки вчителів у системі післядипломної освіти у другій половині ХХ століття / І. Я. Жорова // Проектна та конструкторсько-технологічна підготовка майбутніх фахівців інженерного та педагогічного напрямів : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Херсон, 17–18 березня 2011 р.) / за ред. В. І. Чепка. – Херсон, 2011 – С. 48–52.

43. Жорова І. Я. Управління професійним розвитком педагога у площині акмеологічного підходу / І. Я. Жорова // Психолого-педагогічні засади діяльності вчителя: історія, теорія, практика : матеріали I Всеукраїнської науково-методичної конференції (Херсон, 21–22 листопада 2011 р.) : у 2 ч. / за ред. І. Я. Жорової, В. В. Кузьменка, Н. В. Слюсаренко. – Херсон, 2011. – Ч. 1. – С. 105–109.

44. Жорова І. Я. Андрагогічний підхід до розвитку професіоналізму педагога в системі післядипломної освіти / І. Я. Жорова // Інноваційні технології у професійному розвитку педагогічних працівників та керівників закладів освіти : тези Міжнародної науково-практичної конференції (24–25 квітня 2012 року, Біла Церква) ; за наук. ред. В. В. Олійника (голова), Н. І. Клокар (заступник голови) [та ін.]. – Біла Церква, 2012. – С. 42–43.

45. Жорова І. Я. Державно-громадське управління освітою: історія і сьогодення / І. Я. Жорова // Державно-громадське управління сучасним закладом освіти : матеріали I Всеукраїнської (VI обласної) науково-методичної конференції (1–2 листопада 2012, Херсон) / за ред. Л. М. Назаренко. – Херсон, 2012 – С. 74–78.

46. Жорова І. Я. Інноваційні аспекти діяльності інститутів удосконалення кваліфікації вчителів у повоєнні роки в УРСР / І. Я. Жорова // Інновації як чинник суспільного розвитку: теорія і практика : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, 30–31 травня 2012 року : у 2 ч. / редкол.: А. А. Сбруєва, С. М. Луценко, І. А. Медведєв та ін. – Суми, 2012. – Ч. 1. – С. 84–86.

47. Жорова І. Я. Сучасні концепції розвитку професіоналізму педагога / І. Я. Жорова // Психолого-педагогічні засади діяльності вчителя: історія, теорія, практика : матеріали II Всеукраїнської науково-методичної конференції (8–9 листопада 2012 року, Херсон) / за ред. В. В. Кузьменка, Н. В. Слюсаренко, І. В. Воскової. – Херсон, 2012. – С. 70–73.

48. Жорова І. Я. Інноваційна діяльність навчального закладу: управління змінами / І. Я. Жорова // Теоретико-методологічні засади управління навчальним закладом: управління інноваційними змінами : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції (13–14 листопада 2013 року, м. Херсон) / за заг. ред. А. М. Зубка, І. Я. Жорової, Л. М. Назаренко. – Херсон, 2013. – С. 37–40.

49. Жорова І. Я. Організація післядипломної освіти педагогічних кадрів: західно-європейський досвід / І. Я. Жорова // Управління післядипломною освітою: реалії, тенденції, перспективи : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (19–20 вересня 2013 року, м. Херсон) : у 2 ч. / за заг. ред. А. М. Зубка, І. Я. Жорової, Л. М. Назаренко. – Херсон, 2013. – Ч. 1. – С. 79–82.

50. Жорова І. Я. Рецепція ідей В. О. Сухомлинського щодо професіоналізму педагога сучасними дослідниками / І. Я. Жорова // Педагогічний вісник / Кіровоградський обл. ін-т післядипломної пед. освіти ім. В. Сухомлинського. – Кіровоград, 2013. – № 1 (25). – С. 36–38.

51. Жорова І. Я. Розвиток професіоналізму педагога в праксеологічному вимірі / І. Я. Жорова // Психолого-педагогічні засади діяльності фахівця: історія, теорія, практика : матеріали Міжнародної науково-практичної Веб-конференції (Херсон, 15–16 травня 2013 р.) / за ред. В. В. Кузьменка – Херсон, 2013 – С. 75–77.

52. Жорова І. Я. Самоосвіта вчителя у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського / І. Я. Жорова // Педагогічна спадщина А. С. Макаренка та В. О. Сухомлинського: історія та сучасність : матеріали обласних педагогічних читань (Херсон, 15 березня 2013 р.) / за ред. В. В. Кузьменка, Н. В. Слюсаренко, І. В. Воскової. – Херсон, 2013. – С. 26–29.

53. Жорова І. Я. Фахове вдосконалення вчителя в системі післядипломної освіти України у 80-х роках ХХ століття / І. Я. Жорова // Наукові записки : зб. праць молодих вчених та аспірантів ХГПА / голов. ред. О. М. Галус. – Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія. – Хмельницький, 2013. – Вип. 2 : Історико-педагогічні дослідження в Україні: сучасний стан та тенденції : матеріали міжвузівської науково-практичної конференції аспірантів та молодих учених (Хмельницький, 17 жовт. 2013 р.) – С. 59–66.

54. Жорова І. Я. Інноваційні освітні технології організації роботи з педагогами в закладах післядипломної освіти / І. Я. Жорова // Післядипломна освіта в Україні. – 2014. – № 2. – С. 34–37.

55. Жорова І. Я. Професійний розвиток вчителя в історико-педагогічних дослідженнях / І. Я. Жорова // Актуальні проблеми сучасних історико-педагогічних досліджень шкільної освіти : збірник тез і анотованих матеріалів XIV Всеукраїнської історико-педагогічної науково-практичної конференції (14 листопада 2014 р., м. Київ) / Інститут педагогіки НАПН України ; голов. ред. О. В. Сухомлинська – К., 2014. – С. 23.

56. Жорова І. Я. Розвиток педагогічного професіоналізму на засадах гуманістичної парадигми / І. Я. Жорова // Теоретико-методичні засади управління навчальним закладом: розвиток творчого потенціалу дитини та педагога : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (4–5 листопада 2014 року, м. Херсон) / за ред. Л. М. Назаренко. – Херсон, 2014. – С. 79–84.

57. Жорова І. Я. Теорія і практика професійного розвитку вчителів природничих дисциплін у системі післядипломної освіти другої половини ХХ – початку ХХІ століття : програма спецкурсу. – Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2014. – 24 с.

58. Жорова И. Я. Методологические подходы к развитию профессионализма педагога в пространстве последипломного образования / И. Я. Жорова // Педагогические основы становления субъектности в образовательном пространстве: проблема, поиск, решение : сборник научных трудов участников Международной научно-практической конференции (18–19 октября, г. Биробиджан) / под ред. Р. К. Серёжниковой. – Биробиджан, 2012. – С. 38–43.

59. Жорова І. Я. Підвищення кваліфікації вчителів в системі післядипломної освіти УРСР (50-60 роки ХХ століття) / І. Я. Жорова // *Инновационная деятельность в образовании : материалы VII Международной научно-практической конференции* / под общ. ред. Г. П. Новиковой. – Ярославль ; М., 2013. – Ч. 1. – С. 360–366.

60. Жорова И. Я. Развитие последипломного образования педагогов в контексте современных гуманистических тенденций / И. Я. Жорова // *Модернизация системы непрерывного образования : сборник материалов V Международной научно-практической конференции (28–30 июня 2013 г., г. Махачкала)* / под общ. ред. Т. Г. Везирова. – Махачкала, 2013. – С. 78–82.

61. Жорова І. Я. Розвиток професіоналізму педагогів у середовищі системи післядипломної освіти / І. Я. Жорова // *Wpływ badań naukowych : zbior raportow naukowych : wykonane na materiałach Miedzynarodowej Naukowi Praktycznej Konferencji (28.04.2013 – 30.04.2013, Bydgoszcz)*. – Bydgoszcz, 2013. – S. 74–78.

62. Жорова И. Я. Система последипломного образования как среда профессионального развития педагога / И. Я. Жорова // *Международный научно-образовательный форум Хэйлунцзян – Приамурье : сборник материалов I Международной научной конференции (Россия, Биробиджан, 30 октября 2013 г.)* : в 2 ч. / ФГБОУ ВПО «ПГУ им. Шолом-Алейхема». – Биробиджан, 2013. – Ч. 2. – С. 29–31.

63. Жорова І. Я. Трансфер педагогічних технологій у систему післядипломної педагогічної освіти / І. Я. Жорова // *Nauka dzis: teoria, metodologia, praktyka, problematyka : zbior raportow naukowych (30.07.2014 – 31.07.2014)*. – Warszawa, 2014. – S. 88–93.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

64. Жорова І. Я. Професійний розвиток педагогів у системі науково-освітніх координат КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»: від витоків до сьогодення / І. Я. Жорова // *Таврійський вісник освіти* / голов. ред. А. М. Зубко. – Херсон, 2014. – Спецвипуск. – С. 4–72.

65. Жорова І. Я. Розвиток професіоналізму педагогів в системі післядипломної освіти: програма спецкурсу. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2014. – 19 с.

АНОТАЦІЯ

Жорова І. Я. Розвиток професіоналізму вчителів природничих дисциплін у системі післядипломної освіти України (1940-і рр. ХХ – початок ХХІ ст.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Міністерство освіти і науки України, Тернопіль, 2015.

Дисертація присвячена дослідженню проблеми розвитку професіоналізму вчителів

природничих дисциплін у системі післядипломної освіти в історико-педагогічній ретроспективі. На основі вивчення наукової літератури, архівних джерел, аналізу теорії і практики післядипломної педагогічної освіти визначено й розкрито суспільно-політичні, структурно-організаційні, змістовно-технологічні та галузеві освітні чинники впливу на розвиток професіоналізму вчителів природничих дисциплін в досліджуваній період, обґрунтовано генезу детермінант, змісту, форм і методів розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін у системі післядипломної педагогічної освіти України в 1940-х рр. XX – початку XXI ст.

Виокремлено періоди розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін: I період (1940–1958 рр.) – організаційно-пошуковий; II період (1959–1967 рр.) – адаптаційно-політехнічний; III період (1968–1990 рр.) – реформаторсько-новаторський ; IV період (1991–2014 рр.) – технологічно-творчий.

Визначено можливості творчого використання історичного досвіду розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін в умовах інтеграції країни в європейський освітній простір.

Ключові слова: професіоналізм, вчителі природничих дисциплін, післядипломна педагогічна освіта, зміст післядипломної освіти, форми і методи професійного розвитку, періодизація розвитку професіоналізму вчителів природничих дисциплін.

АННОТАЦІЯ

Жорова И. Я. Развитие профессионализма учителей естественных дисциплин в системе последипломного образования Украины (40-е гг. XX – начало XXI ст.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, Министерство образования и науки Украины, Тернополь, 2015.

Диссертация посвящена исследованию проблемы развития профессионализма учителей естественных дисциплин в системе последипломного образования в историко-педагогической ретроспективе. На основе изучения научной литературы, архивных источников, анализа теории и практики последипломного педагогического образования определены и раскрыты общественно-политические, структурно-организационные, содержательно-технологические и отраслевые образовательные факторы влияния на развитие профессионализма учителей естественных дисциплин в исследуемый период, обоснован генезис детермінант, содержания, форм и методов развития профессионализма учителей естественных дисциплин в системе последипломного педагогического образования Украины в 1940-х гг. XX – начале XXI вв.

Выделены периоды развития профессионализма учителей естественных дисциплин: I период

(1940–1958 гг.) – организационно-поисковый; II период (1959–1967 гг.) – адаптационно-политехнический; III период (1968–1990 гг.) – реформаторско-новаторский; IV период (1991–2014 гг.) – технологически-творческий.

Определены возможности творческого использования исторического опыта развития профессионализма учителей естественных дисциплин в условиях интеграции страны в европейское образовательное пространство.

Ключевые слова: профессионализм, учителя естественных дисциплин, последипломное педагогическое образование, содержание последиplomного образования, формы и методы профессионального развития, периодизация развития профессионализма учителей естественных дисциплин.

ANNOTATION

Zhorova I. Y. The natural sciences teachers' professionalism in the in-service teacher training system of Ukraine (40-s of the XX century – the beginning of the XXI century). – On the right of manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor in Pedagogical Sciences, speciality 13.00.01 – The General Pedagogy and the History of Pedagogy. – Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Ternopil, 2015.

Thesis presents an investigation of the Natural Sciences teachers' professionalism development historical and pedagogical problems within Ukraine's system of Post-graduate Education in the 40-s of the XX century – the beginning of the XXI century. Having researched, comprehended and analyzing the scientific, historical-pedagogical, archival sources, In-Service teacher-training practices the Natural Sciences teachers' professional development factors were determined and characterized: socio-political (social, economic, cultural, educational), structural-organizational (the Post-Graduate system structure and the ways it is organized), educational and affiliated (the Natural Sciences' principles, content, forms and methods at the secondary school), content-technological (educators' professional development content, forms and methods).

In the process of historical and pedagogical research there have been defined that the mentioned above factors predetermined the peculiarities of the Natural Sciences teachers' professional development in the system of Post-graduate Education during investigated period. Thus, particularly within the organization and exploration period at its first term (1940–1948) the main emphasis has been made on giving teachers opportunities to raise their general educational level so that they responded to the updated requirements and also aimed at providing the secondary schools with the educators and their functioning got organized; at its second term (1949–1958) the priorities were given to the dialectical and materialistic outlook formation. Also, the further search of post-graduate education system modernization is being continued (creation of the unified contents of the In-Service teacher-training system. Nevertheless, the

ideological-educational component hyperbolization, absence of interconnection between various methodological units and teaching methods activities' retransmission destructively affect the teachers' professional development.

The adaptation and polytechnic period (1959–1967) was characterized with polytechnic education introduction which had become a precondition for the relevant updating of the Natural Sciences teachers' content, forms and methods, enhanced the role of self-education and its introduction into practice. The reforms and innovations period at its first term (1968–1974) was distinguished for renewing the approaches to teachers' professional development, giving the impact to innovations, transforming self-education into the leading type of the methodological activity. Meanwhile precise regulation of the methodological activities planning and organization negatively affected the educators' creative professional development; at its second term (1975–1983) – for creating the system of continuing education; by teachers' attestation introduction; at its third term (1984–1990) – for updating the content and forms of teachers' activities in accordance with general secondary school reform regulations (the methodological work based on diagnostics and teachers' professional competency level organization, enhancing their creative autonomy (rationalization, innovation activity).

Technological-creative period at its first term (1991–2000) was characterized by the research and teaching methods' work improvement; by the In-Service teacher-training system science and practice integration the Nature Sciences professional teachers' development programmes content variability; systematic research and teaching supplement of the educators professional development.; for IT incorporation in the teacher-training programs; its second term (2001–2014) was distinguished as the period of variable syllabus, programs designed for the purpose of educators' professional development, educational technologies used for teachers in their practically-orientated educational activities' organization, distance learning; modernization of the activities for educators between the teacher-training periods; the post-graduate educational space expansion.

Based on the systematic and historic approach, comparative analysis and comparison declared in regulative-judicial acts' positions which affect the Natural Sciences teachers' professional development and real results presented in reports, analytical reference documents, meetings and the Ministry of Education collegiums the constructive (providing the continuity of the In-Service teacher-training, variability of its educational content, the advanced technologies' introduction) and the destructive one (giving the ideological emphasis to education, the regulation of the post-graduate education content, the absence of variable models incorporated into professional development, as well as lack of the standards in the post-graduate education). The main directions of the Natural Sciences disciplines teachers' professional development constructive experience extrapolation into the modern life-long educational model have been determined.

Keywords: professionalism, the Natural Sciences disciplines teachers, the In-Service teacher-

training, content of the post-graduate education, forms and methods of professional development, the Natural Sciences disciplines teachers professional development periodization.

Підписано до друку 27.04.2015 р.
Формат 60x84/16.
Папір друк. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 04/15/2-12

Віддруковано у видавничому центрі "Вектор"
46018, м. Тернопіль, вул. Львівська, 12,
Тел. 8 (0352) 40-08-12

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013р.
ФО Осадца Ю.В.